

oporteat, præscribit: atque imprimis a convivorum ac saltationis usu deterret. Postremo ubi *Marcellinæ* a qua interrogatus fuerat de illis virginibus quæ mortem sibi consciverant voluntariam, fecit satis, martyrium *Sotheris* cognationis vinculo sibi conjunctæ narrat, ac demum libro coronidem imponit. Quidquid enim deinceps legitur in editis cum in omnibus mss. tractatum distinctum constituat; id post librum de *Viduis* visum est rejiciendum.

Hos quidem libros ab se tertio episcopatus sui anno, id est, a reparata salute 377 compositos ipse testatur (*Lib. II, cap. 7*): sermones tamen quibus eos constare supra diximus, ante aliquod tempus pronuntiatos fuisse necessum est; cum eorum fana loca tam vastis maris tractibus sejuncta peragrasset. In quo sane illud non possumus non admirari, hominem vixdum a provinciæ administratione sæcularibusque tribunalibus abductum, sacris litteris et Christiana facundia tam exquisitè instructum se præbuisse, ut libros conscriberet, *Hieronymi* (*Epist. ad Eustoch.*, et *Apolog. advers. Jovinian.*), *Augustini* (*Lib. IV de Doctr. Christ. cap. 21*), atque omnium eorum, qui sequentibus sæculis in Ecclesia floruerunt, laudibus cumulandos.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE VIRGINIBUS

AD MARCELLINAM SOROREM SUAM

LIBRI TRES.^o

LIBER PRIMUS.

145 CAPUT PRIMUM.

Ambrosius ab unoquoque verborum talentorumque suorum reddendam Deo rationem intelligens, ad scribendum mentem appellit; tum recensitis aliquot divinæ misericordiæ exemplis, provocat sese ad bene sperandum: sed mox illi officio imparem se esse confessus, ut secum tamquam cum evangelica ficu agatur, optat; quo tamen os censoribus opprimat suis, sperare se testatur verba sibi non defutura, qui loquatur Christum.

1. Si, juxta cœlestis sententiam veritatis (*Matth. XII, 36*), verbi totius, quodcumque otiosum fuerimus locuti, habemus^b præstare rationem: vel si unusquisque servus credita sibi talenta gratiæ spiritualis, quæ nummularis dividenda forent, ut crescentibus multiplicarentur usuris, intra terram suam vel quasi timidus fenerator, vel quasi avarus possessor absconderit (*Matth. XXV, 14 et seq.*), non mediocrem, domino revertente, offensam incidet; jure nobis verendum est, quibus licet ingenium tenue, necessitas tamen maxima eloquia Dei credita populi feneratorare mentibus, ne vocis quoque nostræ poscat urus: præsertim cum studium a nobis

^a Scripti an. 377.

^b Mss. aliquot, *præsentare rationem.*

^c Ita edit. omnes, ac mss. non pauci: alii vero aliquot, *de nostris quoque nucleis*, non satis recte; manifestum enim est *Ambrosium nostrum*, quæ sua

A Dominus, non profectum requirat. Unde scribendi aliquid sententia fuit. Majore siquidem pudoris periculo auditur vox nostra quam legitur; liber enim non erubescit.

2. Et quidem ingenio diffusus, sed divinæ misericordiæ 146 provocatus exemplis, sermonem meditari audeo; nam, volente Deo, etiam asina locuta est (*Num. XXII, 28*). Quod si mihi sub istius sæculi oneribus constituto assistat angelus, ego quoque muta diu ora laxabo; potest enim solvere impedimenta imperitiæ, qui in illa asina solvit naturæ. In arca veteris Testamenti virga floruit sacerdotis (*Num. XVII, 8*): facile Deo ut in sancta Ecclesia^c de nostris quoque nodis flos germinet. Cur autem desperandum quod Dominus loquatur in hominibus, B qui est locutus in sentibus (*Exod. III, 4 et seq.*)? Deus nec rubum est dedignatus. Atque utinam meas quoque illuminet spinas! Erunt fortassis qui etiam in nostris sentibus aliquem^d mirentur lucere fulgorem, erunt quos spina nostra non urat; erunt quibus de rubo audita vox nostra solvat de pedibus calceamentum, ut impedimentis corporalibus exuatur mentis incessus.

erat humilitas, seipsum cum virga rudi ac nodis aspera comparare.

^d Mss. aliquamulti, *mereantur ducere fulgorem*, quos spina nostra, etc.

3. Sed hæc sanctorum merita virorum. Utinam A me sub illa infructuosa (*Joan.* i, 48) adhuc ficu jacentem ex aliqua Jesus parte respiceret! ferret quoque post triennium fructus et nostra ficus (*Luc.* xiii, 6 et seq.). Sed unde tantum peccatoribus spei? Utinam saltem ille Evangelicus Dominicæ cultor vineæ ficum nostram fortasse jam jussus excidere, remittat illam et hoc anno, usque dum fodiat, et mittat copiosum stercoris; ^a ne forte de terra suscitetur inopem, et de stercore erigat pauperem! Beati qui sub vile et olea equos suos alligant (*Gen.* xlix, 11), ^b laborum cursus suorum luci et lætitiæ consecrantes: me ficus adhuc, id est, illecebrosa deliciarum obumbrat prurigo mundi, humilis ad altitudinem, fragilis **147** ad laborem, mollis ad usum, sterilis ad fructum.

4. Ac fortasse miretur aliquis cur scribere audeo, B qui loqui nequeo. Et tamen si repetamus quæ legimus in Evangelicis Scripturis (*Luc.* i, 63, 64) et sacerdotalibus factis, ac nobis sanctus Zacharias propheta documento sit, inveniet esse quod vox non explicet, et stylus signet. Quod si nomen Joannis reddidit patri vocem, ego quoque desperare non debeo quod vocem licet mutus accipiam, si loquar Christum: cujus quidem generationem juxta propheticum dictum quis enarrabit (*Esai.* lxxviii, 8)? Et ideo quasi servus, ^c Domini familiam prædicabo; immaculatus enim Dominus immaculatam sibi familiam etiam in hoc pleno colluvionum fragilitatis humanæ corpore consecravit.

CAPUT II.

Docet libri sui auspiciato proferrî exordium, cum natalis dies esset virginis, beatæ Agnetis videlicet: quam a nomine, a pudore, a martyrio elegantissime commendat: sed potissimum ab ætate; quippe quæ annos duodecim nata, terrores, promissa, cruciatus, mortem denique ipsam virili prorsus constantia devicerit.

5. Et bene procedit, ut quoniam hodie natalis est virginis, de virginibus sit loquendum, et a prædicatione liber sumat exordium. Natalis est virginis, integritatem sequamur. Natalis est martyris, hostias immolemus. Natalis est sanctæ Agnes, mirentur

^a Edit., nam forte de terra; quædam, nam forte, etc.

^b Omnes edit. cum paucis mss., laborem cursum suorum paci et lætitiæ consecrantes, ne ficus... obumbret; alii mss. majori numero et auctoritate, ut in textu.

^c Rom. edit. ac mss. nonnulli, Domini famulam... immaculatam sibi famulam; melius vet. edit. cum reliquis mss. utrobique, familiam. Etenim hic universum de virginum statu atque ordine prius loquitur, ac deinde ad aliquam singillatim laudandam progreditur.

^d Mss. aliquot, mirentur inuuptæ, et imitentur.

^e Eadem rom. edit. sola, vacuum laudis est: sed vocem luce ex ant. edit et cunctis mss. restituumus. Dicitur autem laudabile hoc nomen esse, quod agna sive Agnes, Græce ἀγνή, id est, pura, tum innocentiam symbolum sit, tum religionis; cum ad sacrificium quondam maxime destinatum fuerit illud animal.

^f Edit. omnes enim Teller. cod., Appellabo martyrem. Prædicavi satis. Prolixa, etc. Elegantius autem reliqui mss. ut in textu, nisi quod pro prædicabo, non pauci legunt prædicavi. Rursus vero post duos

virum, non desperent parvuli; ^d stupeant nuptæ, imitentur inuuptæ. Sed quid dignum de ea loqui possumus, cujus ne nomen quidem ^e vacuum luce laudis fuit? Devotio supra ætatem, virtus supra naturam; ut mihi videatur non hominis habuisse nomen, sed oraculum martyris, quo indicavit quid esset futura.

6. Habeo tamen unde mihi subsidium comparetur. Nomen virginis titulus est pudoris. ^f Appellabo martyrem, prædicabo virginem. Satis prolixa laudatio est, quæ non quæritur, sed tenetur. Facessant igitur ingenia, eloquentia conticescat, vox una præconium est. Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri cantant. Nemo est laudabilior, quam qui ab hominibus laudari potest. Quot homines, tot præcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur.

7. Hæc ^g duodecim annorum martyrium fecisse **148** traditur. Quo detestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati: immo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo corpuseulo vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, et acu districta solent puncta flere, quasi vulnera. Hæc inter eruentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mucroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata: vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsi sacrilegis ^h focis tropæum Domini signare victoris: nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus: sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere.

8. Novum martyrii genus? Nondum idonea pœnæ, et jam matura victoriæ: certare difficilis, facilis coronari: magisterium virtutis implevit, quæ præjudicium vehebat ætatis. Non sic ad thalamum nupta properaret, ut ad supplicii locum lata successu, gradu festina virgo processit, non intorto erine caput compta, sed Christo: non flosculis redimita, sed moribus. ⁱ Flere omnes, ipsa sine fletu. Mirari ple-

versus rom. edit. sola, Vox una præconum est, minus congrue.

^g Rom. edit., Hæc tredecim annorum, etc. Sic etiam non solum ejusdem sanctæ martyris Acta beato Ambrosio inter ejus epistolas nequicquam, ut suo loco ostendemus, inscripta, sed et magus Augustinus serm. de Diversis, 101, in edit. nova 275, quamquam in Floriacensi mss. hæc verba tredecim annorum omnino desint. Verum tamen minime mutanda mss. omnium, ac vet. edit. lectio. Solemus quippe eos qui tertium decimum annum necdum impleverint, promiscue vel duodecim vel tredecim annorum vocitare. Illam autem scriptores cum Baronio satis conveniunt in ultima persecutione fuisse passam. Cujus quidem festum apud Græcos die 14 et 21 Januarii, nec non 15 Julii celebratur, apud Latinos vero 21 et 28 Januarii.

^h Tropæum Domini signare, id est, crucis figuram sublati in altum brachiis exprimere, quod primis christianis familiare fuit inter orandum.

ⁱ Nonnulli mss., Flere omnes propinqui poterant.

rique quod tam facile vitæ suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod jam divinitatis teatis existeret, quæ adhuc, ^a arbitra sui per ætatem esse non posset. Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur. Quia quod ultra naturam est, de auctore naturæ est.

9. Quanto terrore egit carnifex ut timeretur, quantis blanditiis ut snaderet! quantorum vota ut sibi ad nuptias perveniret! At illa: Et hæc ^b Sponsi injuria est exspectare placitum. Qui me sibi ^c prior elegit, accipiet. Quid, percussor, moraris? Pereat corpus quod amari potest oculis quibus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cerneres trepidare carnificem, quasi ipse addictus fuisset: tremere percussoris dextram, pallere ora alieno timentis periculo, ^B cum puella non timeret suo. Habetis igitur in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis. Et virgo permansit, et martyrium obtinuit.

149 CAPUT III.

Variis e capitibus virginittis laudes petuntur, sed hinc imprimis quod e cælo Verbum elicere in terram ipsa meruerit; unde postea ejus studium quod sub antiquo fœdere in paucis floruerat, propagatum est in innumeris.

10. Invitat nunc integritatis amor, et tu, soror sancta, ^d vel mutis tacita moribus, ut aliquid de virginitate dicamus; ne veluti transitu quodam perstricta videatur, quæ principalis est virtus. Non enim ideo laudabilis virginitas, quia et in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres faciat.

11. Quis autem humano eam possit ingenio comprehendere, quam nec natura suis inclusit legibus? Aut quis naturali voce complecti, quod supra usum naturæ sit? E cælo accersivit quod imitaretur in terris. Nec immerito vivendi sibi usum quæsitivæ e cælo, quæ sponsum sibi invenit in cælo. Hæc nubes, æra, angelos, sideraque transgrediens, Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit, et toto hausit pectore. Nam quis tantum cum invenit, relinquat boni? *Unguentum enim exinanitum est nomen tuum: propterea adolescentulæ dilexerunt te, et attraxerunt te (Cant. 1, 1).* Postremo non meum est illud, quoniam quæ non nubent, neque nubentur, erunt sicut angeli in cælo (*Matth. xxii, 30*). Nemo ergo miretur si angelis comparentur, quæ angelorum Domino

^a Rogabit forte aliquis cur Agnem tredecim annos natam, arbitram sui aut ad ferendum testimonium habilem existisse neget Ambrosius, cum ex Tertulliano lib. de Virgin. velandis cap. 11, constet moris fuisse apud Ethnicos, ut puellæ 12 anno, masculi autem 14, ad sua negotia mitterentur. Verum observant ejus commentatores pupillas etsi a negotiorum tutela liberatas, nondum tamen absolvi a tutela auctoritatis. Unde licet propria negotia agere permitterentur, tamen quia etiamtum sub muliebri tutela erant, multa eisdem prohibebantur, quæ apud ipsos reperias. Postea vero legem de *venia ætatis* masculis anno 20, puellis 18, edidit Constantinus Magnus. Vide cod. Theod. ad hunc titulum, et Cassiod. lib. iii Variar. form. 41, atque in eosdem Godefridi ac Fornerii observationes.

A copulantur. Quis igitur neget hanc vitam fluxisse de cælo, quam non facile invenimus in terris, nisi postquam Deus in hæc terreni corporis membra descendit (*IV Reg. ii, 11*)? Tunc in utero ^e virgo concepit, et Verbum caro factum est, ut caro fieret Deus (*Matth. xvii, 3*).

12. Dicit aliquis: Sed etiam Elias nullis corporei coitus fuisse permixtus cupiditatibus invenitur. Ideo ergo curru raptus ad cælum, ideo cum Domino apparet in gloria, ideo Dominici venturus est præcursor adventus (*Malac. iv, 3*). Et Maria tympanum sumens pudore virgineo choros duxit (*Exod. xv, 20*). Sed considerate cujus illa speciem tunc gerebat. Nonne Ecclesiæ, quæ religiosos populi cœtus qui carmina divina concinerent, immaculato virgo spiritu copulavit? Nam etiam templo Hierosolymis fuisse legimus virgines deputatas. Sed quid Apostolus dicit? *Hæc autem in figura contingebant illis, ut essent indicia futurorum (I Cor. x, 11)*; figura enim in paucis est, vita in pluribus.

15. At vero posteaquam Dominus in corpus hoc veniens, contubernium divinitatis ^f et corporis sine ulla concretæ confusionis labe sociavit, tunc toto orbe diffusus corporibus humanis vitæ cœlestis usus inolevit. Hoc illud est quod ministrantes in terris angeli (*Matth. iv, 11*) declararunt futurum **150** genus, quod ministerium Domino immaculati corporis obsequiis exhiberet. Hæc est cœlestis illa militia, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris. Habemus ergo auctoritatem vetustatis a sæculo, plenitudinem professionis a Christo.

CAPUT IV.

Negatur virginitatis decus in ethnicis ullis umquam existisse, puta in Vestalibus sacris deæ Phrygiæ ac Liberi patris, atque etiam in philosophis: ubi et de Pythagorea virgine, in qua tametsi laudatur animi magnitudo, continentia tamen desideratur; cum utraque in nostris virginibus emineat.

14. Certe non est hoc mihi commune cum gentibus, non populare cum barbaris, non cum cæteris animantibus usitatum: cum quibus etsi unum eundemque vitalem aeris hujus carpinus spiritum, vulgarem terreni corporis participamus statum, generandi quoque non discrepamus usu; hoc solo tamen naturæ parillis convicia declinamus, quod virginitas affectatur a gentibus, sed consecrata

^b Omnes edit. ac mss. aliquot, *injuria est, inquit* (mss. omittunt *inquit*), *exspectare placitum*: alii mss. . . . *exspectare placitum*. Aptius. Sed quid si legamus *spectare pro exspectare*? Certe hoc ultimum loco prioris, perpetuo exhibent mss.

^c Plures mss. *priorem elegit*: melius tamen *alii*, et cunctæ edit., *Prior elegit*.

^d Mss. duo, *vel mitibus tacita moribus*; reliqui et omnes edit., *vel mutis*, etc. Rom. edit. addit, *petis*; at nulla causa, cum aperte subiintelligatur *invitas*; ubi Marcellinam sororem alloquitur, de qua in Admonitione.

^e Vocem *virgo* edit. Rom. detraxerat, sed contra aliarum ac mss. omnium fidem.

^f Pauci mss. *et corporis ne ulla. . . . labe sociavit*.

violatur : incursatur a barbaris, nescitur a reliquis. **A** Igitur quæ mentis potuit tegere secretum, corporis

15. Quis mihi prædendit ^a Vestæ virgines et Pal-ladis sacerdotes? Qualis ista est ^b non morum pudicitia, sed annorum : quæ non perpetuitate, sed ætate præscribitur! Petulantior est talis integritas, cujus corruptela seniori servatur ætati. Ipsi docent virgines suas non debere perseverare, nec posse, qui virginitati finem dederunt. Qualis autem est illa religio, ubi pudicæ adolescententes jubentur esse, impudicæ anus? Sed nec illa pudica est, quæ lege retinetur : et illa impudica, quæ lege dimittitur. O mysteria! o mores! ubi necessitas imponitur castitati, auctoritas libidini datur. Itaque nec casta est, quæ metu cogitur : nec honesta, quæ mercede conducitur : nec pudor ille, qui intemperantium oculorum quotidiano expositus convicio, flagitiosis aspectibus verberatur. Conferuntur immunitates, offeruntur pretia; quasi non hoc maximum ^c petulantia sit indicium, castitatem vendere. Quod pretio promittitur, pretio solvitur: pretio addicitur, pretio annumeratur. Nescit redimere castitatem, quæ vendere solet.

16. Quid de ^d sacris Phrygiis loquar, in quibus impudicitia disciplina est, atque utinam sexus fragilioris! Quid de orgiis Liberi, ubi religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest ibi vita esse sacerdotum, ubi colitur stuprum deorum? Non habent igitur ^e sacram virginem.

17. Videamus ne forte aliquam vel philosophiæ **151** præcepta formaverint, quæ magisterium sibi omnium solet vindicare virtutum. Pythagorea quædam una ex virginibus ^f celebratur fabula, cum a **C** tyranno cogeretur secretum prodere, ne quid in se ad extorquendam confessionem vel tormentis lice-ret, morsu linguam abscidisse, atque in tyranni faciem despuisse; ut qui interrogandi finem non faciebat, non haberet quam interrogaret.

18. Eadem tamen forti animo, sed tumentis utero, exemplum taciturnitatis et proluvium castitatis, victa est cupiditatibus, quæ tormentis vinci nequivit.

^a Virgines Christianas Vestalibus cum alibi non semel opponit atque antepōnit Ambrosius noster, at maxime hoc loco et Relat. adversus Symm., quæ si invicem conferre non pigeat, lucem ex mutua contentione accipient. De ipsarum autem institutione, numero, officio, privilegio ac vivendi forma tractant abunde Dionysius Halicar. lib. II, J. Lipsius de Vestalibus, et Joseph Laurentius pluribus locis.

^b Quidam mss., non morum prudentia.

^c Nonnulli mss., petulantium sit indicium. Et post pauca, pretio addicitur, pretio remuneratur.

^d *Sacra phrygia* celebrabantur in honorem Cybeles matris deorum, cujus sacerdotes erant evirati quidam nebulones qui Galli dicebantur. De quorum sacrorum institutione multa refert Lucianus in *Dea Syria*; sicut de eorundem Agyrtarum seu Gallorum spurcis ac infandis libidinibus et imposturis in Asino, quæ in suum postea transtulit auxitque Apuleius. Vide hac de re præter Servium in IX *Æneidos*, Arnobium etiam lib. V, et August. lib. VI de Civit. Dei, cap. 7, et lib. VII, cap. 25, atque alios. *Orgia* vero eadem erant ac bacchanalia, quæ ita vocabantur a verbo *ὀργίζεσθαι*, id est, irasci ac furere, quod hujus sacris proprium fuisse ignorat nemo. De illis agunt T. Livius dec. 4, lib. IX; August. de Civit. Dei, lib.

non texit opprobrium. Vicit naturam, sed non tenuit disciplinam. Quam vellet in voce ^g munimentum sui pudoris existere! Eoque fortasse ^h erudierat illam patientia, ut culpam negaret. Non igitur invicta undique; nam et tyrannus, licet non potuerit invenire quod interrogabat, tamen quod non interrogabat, invenit.

19. Quanto nostræ virgines fortiores, quæ vincunt etiam quas non vident potestates: quibus non tantum de carne et sanguine, sed etiam de ipso mundi principe sæculique rectore victoria est! *Ætate* utique Agnes minor, sed virtute major, triumpho numerosior, constantia confidentior, non sibi linguam propter metum abstulit, sed propter tropæum reservavit. Nihil enim habuit quod prodi timeret, cujus non erat criminosa sed religiosa confessio. Itaque illa secretum tantummodo celavit; hæc probavit Dominum, quem quia ætas nondum poterat confiteri, natura confessa est.

CAPUT V.

Virginitatis patriam cælum esse, auctorem vero Dei Filium: qui cum virgo esset ante virginem, ex virgine tamen editus virginem Ecclesiam duxit uxorem. Ab ipsa susceptos nos omnes esse, cujus dotes nonnullas commemorantur. Ejusdem filias hinc præcellere quod virginitas non subjiciatur præcepto, quodque ad pietatis cultum facultatem suppeditet quam expeditissimam.

20. In laudationibus solet patria prædicari et parentes; ut commemoratione auctoris dignitas successione exaggeretur: ego licet laudationem non susceperim virginitatis, sed expressionem; ad rem tamen pertinere arbitror, ut quæ sit ei patria, quis auctor, appareat. Ac prius ubi sit patria definiamus. Si enim ibi est patria, ubi genitale domicilium: in cælo profecto est patria castitatis. Itaque hic advena, ibi incola est.

21. Quid autem est castitas virginalis, nisi expers contagionis integritas? Atque ejus auctorem quem possumus æstimare, nisi immaculatum **152** Dei Filium, cujus caro non vidit corruptionem, divinitas

II, cap. 9, et uberius adhuc lib. VII, cap. 21; Jos. Laurentius variis locis, nec non alii.

^g Rom. edit. cum ms. Teller., *sacra virginem*. Quæ lectio minime displiceret, si paulo firmiori patrocinio niteretur.

^f Ita mss. omnes, excepto Teller. cum quo edit., *celebratur fabulis, cum*; Rom., *quæ cum, a tyranno... linguam abscidisse fertur*. Sed fertur additum fuisse ab iis, qui infinitivum *abscidisse* ad *celebratur* referendum esse non advertebant. Cæterum per virginem illam Pythagoream videtur sanctus Præses indicare Leænæ adversus Hipparchum conspirationis conscia et deprehensa, cum libera linguæ abscissione silentium retinisset, statuat meruit sub figura Leænæ ore patulo et lingua vacuo expressæ. Consule Herod. in Terpsic., Thucid. lib. I, Plutarch. de Garrul.; Plinium lib. XXXIV, cap. 8, et alios.

^h Mss. non pauci, *momentum sui pudoris*; unus, *monimentum, etc.*

ⁱ Omnes edit., *erudierat illam patientia*: optime vero cuncti mss.,... *patientiam*; nam quod nonnulli habent, *patientiam*, scriptorum inscitia imputandum est.

non est experta contagionem? Videte igitur quanta virginitatis merita sint. Christus ante virginem, Christus ex virgine; a Patre quidem natus ante sæcula, sed ex virgine^a natus ob sæcula. Illud naturæ suæ, hoc nostræ utilitatis est. Illud erat semper, ^b hoc voluit.

22. Spectate et aliud virginitatis meritum: Christus virginis sponsus, et si dici potest, Christus virginæ castitatis; virginitas enim Christi, non virginitatis est Christus. Virgo est ergo quæ nupsit, virgo quæ nos suo utero portavit, virgo quæ genuit, virgo quæ proprio lacte nutrit, de qua legimus: ^c *Quanta fecit virgo Hierusalem! Non deficient de petra ubera, neque nix a Libano, aut declinabit aqua valido vento quæ portatur (Jerem. xviii, 13 et seq.)*. Qualis est hæc virgo quæ Trinitatis fontibus irrigatur: cui de petra fluunt aquæ, non deficient ubera, mella funduntur? Petra autem est juxta Apostolum Christus. Ergo a Christo non deficient ubera, claritas a Deo, flumen ab Spiritu. Hæc est Trinitas quæ Ecclesiam suam irrigat, Pater, Christus, et Spiritus.

23. Sed et jam a matre descendamus ad filias. De virginibus, inquit sanctus Apostolus, *præceptum Domini non habeo (I Cor. x, 4)*. Si Doctor gentium non habuit, habere quis potuit? Et præceptum quidem non habuit, sed habuit exemplum. Non enim imperari potest virginitas, sed optari; nam quæ supra nos sunt, in voto magis quam in magisterio sunt. *Sed volo vos, inquit, sine sollicitudine esse. Nam qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo... et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ mundi sunt, quomodo placeat viro suo (I Cor. vii, 32-34)*.

CAPUT VI.

Sanctus vir a se minime damnari matrimonium contestatus, tamen ut bona mulierum ac virginum inter se componat, primo quæ mala fecunditatem comitentur, puta dolores pariendi, molestias educandi, addictam viro servitutem, nimiam formæ atque ornamentorum curam, proponit: tum illis opponit majorem virginum formæ gratiam feliciterque fecunditatem; quibus eas Ecclesiæ perquam similes fieri asseverat.

24. Non ego quidem dissuadeo matrimonium, sed virginitatis attero beneficium. *Qui infirmus est, inquit, olera manducet (Rom. xiv, 2)*. Aliud exigo, aliud admiror. *Alligatus es uxori? Noli quærere solu-*

^a Mss. aliquot, *renatus ob sæcula*.

^b Mss. quatuor, *hoc voluit circa finem*: reliqui (uno excepto, ubi legas, *hoc fieri voluit*) exhibent tantum, *hoc voluit*. Sic etiam edit. cunctæ præter Rom. in qua legitur, *hoc esse voluit*. Eadem quoque Rom. post vocem *Christus*, proxime sequentem adjecit, *virgo*, quæ neque in ant. edit. neque in mss. ullis reperitur.

^c Rom. edit. sola, *Quanta fecit virgo Israel*.

^d Mss. quatuor, *hæc si non peccat, æterna est*: alii totidem, *hæc si non nubat, non peccat, æterna est*. Mss. reliqui et edit. ut in textu.

^e Mss. duo, *cum multis bonis virginum*.

tionem. Solutus es ab uxore? Ne quæsieris uxorem (I Cor. vii, 27). Hoc præceptum est copulatis. De virginibus autem quid ait? *Et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit (Ibid., 38)*. Illa non peccat, si nubat: ^d hæc si non nubat, æterna est. Ibi remedium infirmitatis, **153** hic gloria castitatis. Illa non reprehenditur, ista laudatur.

25. Conferamus, si placet, bona mulierum^e cum ultimis virginum. Jactet licet^f secundo se mulier nobilis partu: quo plures generaverit, plus laborat. Numeret solatia filiorum, sed numeret pariter et molestias. Nubit et plorat. Qualia sunt vota, quæ fiunt! Concipit et gravescit. Prius utique impedimentum fecunditas incipit afferre, quam fructum. Parturit, et ægroiat. Quam dulce pignus quod a periculo incipit, et in periculis desinit, prius dolori futurum, quam voluptati! Periculis emittit, nec pro arbitrio possidetur.

26. Quid recenseam nutriendi molestias, instituendi^g et copulandi? Felicius sunt istæ miseræ. Habet mater hæredes, sed auget dolores. Nam de adversis non oportet dicere, ne sanctissimorum parentum animi contremiscant. Vide, mi soror, quam grave sit pati, quod non oportet audiri. Et hæc in præsentem sæculo. Venient autem dies, quando dicant: *Beatæ steriles, et ventres qui non genuerunt (Luc. xxiii, 29)*. Filia enim hujus sæculi generantur, et generant: ^h filia autem regni abstinet a voluptate viri, et a voluptate carnis; ut sit sancta corpore et spiritu.

27. Quid ergo famulatus graves et addicta viri servitia replicem feminarum, quas ante jussit Deus servire quam servos (*Gen. iii, 16*)? Quæ eo prosequor, ut indulgentius obsequantur; quibus hoc si probæ, merces est charitatis: si improbæ, pœna delicti.

28. Hinc (*Cf. S. Aug. lib. iv, de Doctr. Christ. cap. 21*) illa nascuntur incentiva vitiorum, ut quæsitis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant, et de adulterio vultus meditantur adulterium castitatis. Quanta hic amentia, effugiam mutare naturæ, picturam quærere; et dum verenturⁱ maritale judicium, prodere suum! Prior enim de se pronuntiat, quæ cupit mutare quod nata est. Ita dum aliis studet placere, prius sibi ipsa displicet. Quem^d judicem, mulier, veriozem requirimus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ videri times! Si pulchra es, quid absconderis? Si deformis, cur te formosam

^f Nonnulli mss., *secundosa mulier nobilis partu*.

^g Ita edit. cum parte mss.; at alia pars haud multo minor, et copulandi filiam. Sunt istæ miseræ. Non satis apte.

^h Rom. edit., *filia autem... a voluntate viri, et a voluntate carnis*, etc. Vet. et mss. satis inter se consentiunt, nisi quod horum non pauci præ se ferunt, *filia autem regni abstinet*, etc.; quidam etiam pro *filia*, legunt *fili*, utque loci totius constructionem restituant, ita concludunt, *ut sit quod Joannes dicit: Qui non ex voluptate viri, neque ex voluptate carnis, sed ex Deo nati sunt*.

ⁱ Quidam mss., *maritale judicium, perdidere suum*.

esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, ^a nec alieni gratiam erroris habitura? Ille enim alteram diligit, tu alteri vis placere. Et irasceri si amet aliam, qui adulterare in te docetur? Mala magistra es injuriæ tuæ. Lenocinari enim refugit, etiam quæ passa leonem est; ac licet vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat: tolerabilioraque propemodum in ^b altero crimina sunt; ibi enim pudicitia, hic natura adolteratur.

29. Jam quanto pretio opus est, ne etiam pulchra displiceat! Hinc pretiosa collo dependent monilia, inde per humum vestis trahitur aurata. Emitur igitur hæc species, an habetur? Quid, quod ^c etiam ad odorem variæ adhibentur illecebræ! **154** Gemmis onerantur aures, oculis color alter infunditur. Quid ibi remanet suum, ubi tam multa mutantur? Sensus ^B suos amittit mulier, et vivere posse se credit?

30. Vos vero, beatæ virgines, quæ talia tormenta potius quam ornamenta nescitis: quibus pudor sanctus veracunda suffusus ora, et bona castitas est decori: non humanis addictæ oculis, alieno errore merita vestra pensatis. Habetis sane et vos vestræ militiam pulchritudinis, cui virtutis militat forma, non corporis: quam nulla exstinguit ætas, nulla eripere mors potest, nulla ægritudo corrumpere. Solus formæ ^d arbiter petatur Deus, qui etiam in corpore minus pulchro diligit animas pulchriores. Non utri onus notum, non dolor partus; et tamen numerosior soboles piæ mentis, quæ omnes pro liberis habet: secunda successoribus, sterilis orbitatibus, ^e nescit funera, novit hæredes.

31. Sic sancta Ecclesia immaculata coitu, secunda partu, virgo est castitate, mater est prole. ^f Parturit itaque nos virgo non viro plena, sed spiritu. Partit nos virgo non cum dolore membrorum, sed cum gaudis angelorum. Nutrit nos virgo non corporis lacte, sed Apostoli (I Cor. III, 2), quo infirmam adhuc crescentis populi lactavit ætatem. Quæ igitur nupta plures liberos habet quam sancta Ecclesia, quæ virgo est sacramentis, mater est populis, cujus fecunditatem etiam Scriptura testatur dicens: *Quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum* (Esai. LIV, 1)? Nostra virum non habet, sed habet sponsum; eo quod sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis, Dei verbo, sine ullo ^g flexu pudoris, quasi sponso in nubit æterno, effeta injuriæ, ^D feta rationis.

^a Mss. plerique, *nec alieni gratiam oris habitura. Minime male.*

^b Omnes edit. cum paucis mss., *in adulterio crimina sunt*: ita etiam apud August. loco in marg. citato, qui isthæc ibi retulit in præclarum dictionis grandis exemplum: alii magno numero, *in altero*, etc., nimirum in eo quod hæc mulier admittit, quæ sibi peccat, non alteri.

^c Edit. ac pauci mss., *etiam odorum variæ*, etc.

^d Nonnulli mss., *arbiter petitur Deus... diligit animas.*

^e Mss. aliquot, *nescit funera hæredes.*

^f Mss. aliquot, *Parturit itaque nos virgo non cum dolore*: alii vero et edit. prorsus conveniunt, nisi quod pro *parturit*, in Rom. edit. repositum est, *concipit*.

CAPUT VII.

Parentes ut ad virginitatem filias instituant, hortatur, eisque quot molestiæ nascantur ex voluptate quam illi quærunt in nepotibus, ponit ob oculos. Negat tamen a se prohiberi nuptias; quin immo illas contra hæreticos earundem adversarios tuetur: cæterum ipsis virginitatem anteponens, quanta sit virginum sponsi pulchritudo, quibusve ab eo muneribus illæ donentur, explicat: tum expositis in eam rem Canticorum locis aliquot, inde morum ac virtutum præcepta exprimit virginum conditioni accommodata.

32. Audistis, parentes, quibus erudire virtutibus, quibus instituire disciplinis filias debeatis; ut habere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur. Virgo Dei donum est, munus parentis, sacerdotium castitatis. Virgo matris hostia est, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur. Virgo individuum pignus parentum, quæ non dote sollicita, ^h non emigratione destituta, non offendat injuriis.

155 33. Sed nepotes aliquis habere desiderat, et avi nomen acquirere. Primum suos tradit, dum quærunt alienos: deinde certis defraudari incipit, dum sperat incertos: confert opes proprias, et adhuc poscitur; nisi dotem solvat, exigitur: si diu vivat, onerosus est. ⁱ Emere istud est generum, non acquirere, qui parentibus filia vendat aspectus. Ideone tot mensibus gestatur utero, ut in alienum transeat potestatem? Ideo ^j commendandæ virginis cura suscipitur, ut citius parentibus auferatur?

34. Dicit aliquis: Ergo dissuades nuptias? Ego vero suadeo, et eos damno qui dissuadere consueverunt; ut pote qui Saræ ac Rebeccæ et Rachel, cæterarumque veterum conjugia feminarum pro documentis singularium virtutum recensere soleam. Qui enim copulam damnat, damnat et filios: et ductam ^k per successionum seriem generis societatem damnat humani. Nam quemadmodum duratura in sæculum ætas succedere posset ætati, nisi gratia nuptiarum procreandæ studium sobolis incitaret? Aut quomodo prædicari potest quod immaculatus Isaac ad altaria Dei victima paternæ pietatis accessit (Gen. XXI, 2), quod Israel humano situs in corpore Deum vidit (Gen. XXXII, 27), et religiosum populo dedit nomen, quorum originem damnat? Unum sane habent ^l homines licet sacrilegi, quod in his etiam a sapientissimis probetur; quia conjugia damnando, profitentur se non debuisse nasci.

^g Ita vet. edit. cunctique prope mss.; at Rom. edit. cum uno vel altero mss., *fluxu pudoris.*

^h Nihil apertius probare possit necdum monasteria virginum Mediolani fuisse instituta, secus vero Bononiæ, ut docetur infra, cap. 10, num. 57.

ⁱ Quidam mss., *Emereri studet generum.*

^j Rom. edit. cum paucis mss., *comendæ virginis*; aliæ cum reliquis, *commendandæ*; duo mss., *commendatæ, virginis.*

^k Pauci mss., *Per successorum seriem.*

^l Manichæi scilicet, de quibus Augustinus in lib. de Hæres. cap. 46, ita loquitur: *Unde nuptias sine dubitatione condemnant, et quantum in ipsis est, prohibent; quando generare prohibent, propter quod conjugia copulanda sunt.*

35. Non itaque dissuadeo nuptias, sed fructus a-
cratæ virginitatis enumero. Paucarum quippe hoc
munus est, illud omnium. Nec potest esse virginitas,
nisi habeat unde nascatur. Bona cum bonis comparo,
quo facilius quid præstet, eluceat. Neque meam ul-
lam sententiam affero, sed eam repeto, quam edidit
Spiritus sanctus per prophetam : *Melior est, inquit,
sterilitas cum virtute* (Sap. iv, 1).

36. Primum enim quod nupturæ præ cæteris concu-
piscunt, ut sponsi decore se jactent, eo necesse est
in pares sacris se fateantur esse virginibus, quibus
solis contingit dicere : *Speciosus forma præ filiis
hominum, diffusa est gratia in labiis tuis* (Psal. xlv,
3). Quis est iste sponsus? Non vilibus addictus ob-
sequiis, non caducis superbus divitiis : sed cujus
sedes in sæculum sæculi. Filia regum in honore
ejus. *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato,
varietate circumamicta virtutum. Audi igitur, filia, et
vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum
tuum et domum patris tui; quoniam concupivit Rex
speciem tuam, quia ipse est Deus tuus* (Ibid., 30 et seq.).

37. Et adverte quantum tibi Spiritus sanctus Scri-
pturæ divinæ testificatione detulerit, regnum, aurum,
pulchritudinem : regnum, ^a vel quia sponsa es regis
æterni, vel quia invictum animum gerens, ab illece-
bris voluptatum ^b non captiva habetis, sed quasi
regina dominaris : aurum, quia sicut illa materies
examinata igne pretiosior est, **156** ita corporis
species virginalis Spiritui consecrata divino, formæ
sue acquirit augmentum : pulchritudinem vero quis
potest majorem existimare decore ejus, quæ amatur
a Rege, probatur a Judice, dicatur Domino, consec-
ratur Deo : semper sponsa, semper innupta ; ut nec
amor finem habeat, nec damnus pudor.

38. Hæc profecto vera pulchritudo est, cui nihil
deest, quæ sola meretur audire a Domino : *Tota es
formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te.
Sponsa, veni huc a Libano, veni huc a Libano, transi-
bis et pertransibis a principio fidei, a capite Sanir et
Hernon, a latibulis leonum, a montibus pardorum*
(Cant. iv, 7, 8). Quibus indicibus ostenditur perfecta,
et irreprehensibilis virginalis animæ pulchritudo,
altaribus consecrata divinis, inter occursus et lati-
bula spiritalium bestiarum ^c non inflexa mortalibus,
sed intenta mysteriis Dei meruisse dilectum, cujus
ubera plena lætitiæ : *Vinum enim lætificat cor ho-
minis* (Psal. ciii, 15).

39. *Odor, inquit, vestimentorum tuorum super om-
nia aromata* (Cant. iv, 10). Et infra : *Et odor vesti-
mentorum tuorum sicut odor Libani* (Ibid., 11). Vide
quem nobis tribuas, virgo, processum. Primus enim
odor tuus super omnia aromata, quæ in Salvatoris
missa sunt sepulturam (Joan. xix, 39) ; et emortuos

^a Vel quia sponsa es regis æterni, hæc in mss. multo pluribus prætermittuntur

^b Sic omnes edit. ; at mss. aliquot : alii autem majori numero, non captiva habetis.

^c Mss. longe plurimi, non inflexa moralibus ; unus, moribus.

^d Mss. aliquot, Favus itaque mellis tua opera com-

ponat. . . Ros quoque virgineus. Rom. edit., virgini-
^e Rom. edit. cum mss. aliquot, fetus laborum. Mi-
nus commode.

CAPUT VIII.
*Locum sequentem Canticorum, Favus distillans, etc.,
sic edisserit, ut inde ansam arripiat cum apibus sa-
cras virgines comparandi.*

40. ^d Favum itaque mellis tua opera componat
(Cant. iv, 11) ; digna enim virginitas quæ apibus
comparetur : sic laboriosa, sic pudica, sic continens.
Rore pascitur apis, nescit concubitus, mella com-
ponit. Ros quoque virginis est sermo divinus ; quia
sicut ros, Dei verba descendunt. Pudor virginis est
intemerata natura. Partus virginis fetus est ^e labio-
rum, expers amaritudinis, fertilis suavitatis. In com-
mune labor, communis est fructus.

41. Quam te velim, filia, imitricem esse hujus
apiculæ ^f cui cibis flos est, ore soboles legitur, ore
componitur ! Hanc imitare tu, filia. Verba tua nullum
doli velamen obtendant, nullum habeant fraudis ia-
volucrum ; ut et puritatem habeant, et gravitatis
plena sint.

42. Meritorum quoque tuorum tibi æterna poste-
ritas ^g tuo ore pariat. Nec soli tibi, sed etiam plu-
ribus congreges, (qui scis enim quando a te anima
tua repositur ?) ne receptacula horreorum frumentis
coacervata dimittens, nec vitæ tuæ usui profutura,
nec meritis, rapiaris eo quo thesaurum tuum ferre
non possis. Dives igitur esto, sed pauperibus ; ut
naturæ participes tuæ, participes sint etiam facultatum.

157 43. Florem quoque tibi demonstro carpen-
dum, illum utique qui dixit : *Ego flos campi, et li-
lium convallium. Tanquam liliium in medio spinarum*
(Cant. ii, 1, 2) ; quod est evidentis indicii, spiritalium
nequitiarum sentibus virtutes obsideri ; unde nemo
fructum referat, nisi qui cautus accedat.

CAPUT VIII₁.

*Pergit alios e Canticis canticorum locos aptare subjecto
argumento, et primum virginem ad Christum inquiren-
dum exhortatus, ubinam ille inveniat, exponit :
tum descripta ejusdem secundum utramque naturam
præstantia, quibus ab eo perfectionibus Sponsa exor-
netur, quibusve muniatur prædiis, aperit : postremo
eamdem cum angelis ob castitatem confert, nec non
illi eorum parti quos e cælo intemperantia deturba-
vit, præfert.*

44. Sume igitur alas, virgo, sed spiritus ; ut super-
voles vitia, si contingere cupis Christum : *In altis
habitat, et humilia respicit* (Psal. cxii, 5) ; et species
ejus sicut cedrus Libani, qui comam nubibus, radi-
cem terris inserit. Principium enim ejus e cælo,

ponat. . . Ros quoque virgineus. Rom. edit., virgini-

^e Rom. edit. cum mss. aliquot, fetus laborum. Mi-
nus commode.

^f Hic non secus ac lib. v Hexaem. cap. 31, Vir-
gillum imitatus est sanctus Doctor, ut illic a nobis
observatum est.

^g Mss. non pauci, tuo opere pariat.

posteriora ejus in terris, fructus cœlo proximos edit. A
Scrutare diligentius tam bonum florem, necubi eum
in pectoris tui convalle reperias; humilibus enim
frequenter inhalatur.

45. Amat generari in hortis, in quibus eum Su-
sanna dum deambulare, invenit: mori prius, quam
violari parata (*Dan. xiii, 7*). Qui sint autem horti,
ipse demonstrat dicens: *Hortus conclusus, soror mea*
Sponsa, hortus conclusus, fons signatus (*Cant. iv, 12*);
eo quod in hortis hujusmodi impressa signaculis ima-
gine Dei, sinceri fontis unda resplendeat; ne volu-
tabris spiritalium bestiarum sparsa cœno fluenta tur-
bentor. Hinc ille ^a murali septus spiritu pudor clau-
ditur, ne pateat ad rapinam. Itaque sicut hortus fu-
ribus inaccessus vitem redolet, flagrat oleam, rosam B
renidet; ut in vite religio, in olea pax, in rosa pu-
dor sacratæ virginitatis inoleat. Hic est odor quem
Jacob patriarcha flagravat, quando meruit audire:
Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni (*Gen. xxvii,*
27). Nam licet plenus omnibus fere fructibus patriar-
chæ sancti fuerit ager; ille tamen fruges majore vir-
tutis labore generavit, hic flores.

46. Accingere itaque, virgo, et si vis hujuscemodi
tibi ut hortus aspiret, propheticus eum claudere præ-
ceptis. Pone custodiam ori tuo, et ostium circum-
stantiæ labiis tuis (*Psal. cxi, 3*); ut etiam tu possis
dicere: *Tamquam malus* ^b *in lignis nemoris, ita fra-*
ternus meus in medio filiorum. In umbra ejus concupivi
et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis (*Cant.*
ii, 3). *Inveni quem dilexit anima mea, tenui eum, et*
non relinquam (*Cant. iii, 4*). ^c *Descendit fraternus meus*
in hortum suum, ut manducet fructum pomorum suo-
rum (*Cant. v, 1*). *Veni, fraterne mi, exeamus in agrum*
(Cant. vii, 11). *Pone me ut sigillum in cor tuum, et*
velut signaculum super brachium tuum (*Cant. viii, 6*).
Fraternus meus candidus et rubeus (*Cant. v, 10*). De-
cet enim ut plene noveris, virgo, quem diligis, atque
omne in eo et ingenitæ divinitatis et assumptæ mys-
terium incorporationis agnoscas. Candidus merito,
quia patris splendor: **158** rubeus, quia partus est
virginis. Color in eo fulget et rutilat utriusque natu-
ræ. Memento tamen antiquiora in eo divinitatis
insignia, quam corporis sacramenta; quia non cœpit
a virgine, sed qui erat, venit in virginem.

47. ^d Ille discretus a militibus, ille lancea vulne-
ratus (*Matth. xxvii, 29 et seq.*), ut nos sacri vulneris D
cruore sanaret, respondebit tibi profecto (est enim
mitis et humilis corde (*Juan. xix, 34*), blandus as-
pectu): *Exsurge, Aquilo, et veni, Auster, aspira hor-*
tum meum, et fluant aromata mea (*Cant. iv, 16*). Ex
omnibus enim partibus mundi odor sacratæ religio-
nis ^e inolevit, dilectæque virginis membra flagra-

^a Aliquot mss., *moralis septus spiritu.*

^b Edit., *in lignis nemorosis.*

^c Ita mss. plerique: nonnulli tamen et omnes edit.,
Descendat ... et manducet: quod etiam consentit
cum sacro textu.

^d Rom. edit. sola, *Ille spretus a militibus.*

^e Omnes edit. et pauci mss., *adolevit dilectæ quo*

runt. *Formosa es, proxima mea, ut bona opinio: pul-*
chra, ut Hierusalem (*Cant. vi, 3*). Non caduci itaque
corporis pulchritudo vel morbo peritura, vel senio;
sed nullis obnoxia casibus opinio honorum numquam
moritura meritorum, virginibus est decori.

48. Et quoniam non humanis jam, sed cœlestibus,
quorum vitam vivis in terris, digna es comparari:
accipe a Domino præcepta quæ serves. *Pone me ut*
sigillum, inquit, *in cor tuum, et velut signaculum su-*
per brachium tuum (*Cant. viii, 6*): quo signatiore
prudentiæ tuæ factorumque documenta promantur,
in quibus figura Dei Christus eluceat, qui paternæ
ambitum exæquans naturæ, totum quidquid a Patre
divinitatis assumpsit, expressit. Unde etiam aposto-
lus Paulus in Spiritu nos dicit esse signatos (*Ephes.*
i, 13); quoniam Patris imaginem habemus in Filio,
sigillum Filii habemus in Spiritu. Hac Trinitate si-
gnati caveamus diligentius, ne quod accepimus pi-
gnus in cordibus nostris, aut morum levitas, aut ul-
lius adulterii fraus resignet.

49. Sed facessat hic sacris virginibus metus, qui-
bus tanta præsidia tribuit primum Ecclesia, quæ ten-
eræ prolis sollicita successu, ipsa quasi murus
abundantibus in modum turrium increscit uberibus,
donec soluto obsidionis hostilis incursu, pacem vali-
dæ juventuti, maternæ præsidio virtutis, acquirat
(*Cant. viii, 10*). Unde et Propheta ait: *Fiat pax in*
virtute tua, et abundantia in turribus tuis (*Psal.*
cxxi, 7).

50. Tum ipse pacis Dominus postquam validiori-
bus brachiis commissa sibi vineta complexus, pal-
mites suos gemmare conspexerit, vultu præsole,
nascentibus fructibus auras temperat, sicut ipse tes-
tatur dicens: *Vinea mea est in conspectu meo,* ^f *mille*
Salomoni, et ducenti qui servant fructum ejus (*Cant.*
viii, 12).

51. Supra ait: *Sexaginta potentes in circumitu pro-*
pagine ejus, ^g *strictis armatos ensibus, et eruditos*
præliaribus disciplinis (*Cant. iii, 7, 8*); hic mille et
ducentos. Crevit numerus, ubi crevit et fructus; quia
quo sanctior quisque, eo communitior. Sic Elisæus
propheta exercitus angelorum præsidia sibi adesse
monstravit (*IV Reg. vi, 17*): sic Jesus Nave ducem
militiæ cœlestis agnovit (*Josue v, 14*). Possunt igitur
fructum in nobis custodire, qui possunt etiam
militare pro nobis. Vobis autem, virgines sanctæ,
speciale præsidium est, quæ intemerato pudore sa-
crum Domini servatis cubile. Neque mirum si pro
vobis angeli militant, quæ angelorum moribus mili-
tatis. **159** Meretur eorum præsidium castitas vir-
ginalis, quorum vitam meretur.

52. Et quid pluribus exsequar laudem castitatis?

(*Rom., quo dilectæ virginis membra fragrarunt*: mss.
vero cæteri nobiscum faciunt, nisi quod plures le-
gunt *flagrabunt*; unus, *flagrabant*.)

^f Mss. aliquot, *mille Salomon*; nonnulli, *mille, in-*
quit, Salomon.

^g Omnes edit., *strictis armatos telis.*

Castitas etiam angelos fecit. Qui eam servavit, angelus est : qui perdidit, diabolus. Hinc ^a religio etiam nomen accepit. Virgo est, quæ Deo nubit : meretrix, quæ deos fecit. Nam de resurrectione quid dicam, cujus præmia jam tenetis? *In resurrectione autem neque nubent, neque ducent uxores : sed erunt sicut angeli, inquit, in cælo* (Matth. xxii, 30). Quod nobis promittitur, vobis præsto est, votorumque nostrorum usus apud vos. De hoc mundo estis, et non estis in hoc mundo. Sæculum vos habere meruit, tenere non potuit.

53. Quam præclarum autem ^b angelos propter intemperantiam suam in sæculum cecidisse de cælo, virgines propter castimoniam in cælum transisse de sæculo? Beatæ virgines, quas non illecebra sollicitat corporum, non colluvio præcipitat voluptatum! Cibus parcimonix, potus abstinentix docet vitia nescire, qui docet causas nescire vitiorum. Causa peccandi etiam justos sæpe decipit. Hinc populus Dei postquam sedit manducare et bibere, Deum negavit (Exod. xxxii, 6). Hinc Loth concubitus filiarum ignoravit, et pertulit (Gen. xix, 33). Hinc inversis vestigiis filii Noe patris quondam pudenda texerunt (Gen. ix, 22) : quæ procaz vidit, modestus erubuit, pius texit, offensurus si et ipse vidisset. Quanta vini est vis, ut quem diluvia non nudaverunt, vina nudarent!

CAPUT IX.

Ultima virginitatis laus proponitur, avaritiæ nimirum immunitas. Hujus occasione sanctus Præsul sorori in mentem revocat, quanta sit illius felicitas quæ non cogatur luxuriæ atque vanitati, quibus nupturæ mancipantur, morem gerere.

54. Quid illud? Quantæ felicitatis est, quod nulla vos habendi cupiditas inflammat? Pauper quod habes poscit, quod non habes non requirit. Fructus laboris tui thesaurus est inopi, et duo æra si sola sint, census est largientis.

54. ^c Audi ergo, soror, quantis careas. Nam cavera quid debeas, nec meum est docere, nec tuum dis-

^a Theod. ac Tell. cod., *Hinc legio etiam dicitur*. Quod si cui arriserit, referendum erit ad diabolum, quem ob impuritatem in Evangelio *legionem* dictum indicat Sanctus noster lib. vi in Lucam, num. 47. Melius tamen reliqui, atque edit., *Hinc religio*, etc. Cave autem putes vocem *religio* a *castitate* deduci ab Ambrosio. Quid enim inter has voces cognationis? At vero *nomen accepit, interpretare titulum accepit*, ut nempe *religio* virgo dicatur, quemadmodum continuo post ipse significat. Cæterum *religionem* Tullius, lib. ii de Nat. Deor., a *relegendo*; Lactantius, lib. iv, cap. 28, a *religando*; Augustinus denique a *relegendo* dictam affirmant.

^b Triplicem de angelorum peccato opinionem, quam apud alios Patres invenit Ambrosius, ipse tamquam probabilem admisit. Primam etenim qua de bonis angelis intelligitur, quod legitur secundum LXX : *Viderunt angeli Dei filias hominum*, etc., post Philonem et cum eo Patres fere ad unum, proponit hic et in Apologia David, p. 675. Secunda quæ eundem locum de malis Angelis jam propter superbiam de cælo lapsis exponit, ex eodem Philone et aliis nonnullis exhibetur lib. de Noe et Arca cap. 4, pag. 23. Tertia demum quæ de filiorum Seth conjugii cum filiabus Cain locum explicat, præfertur in eundem psalm. cxviii, serm. 4, pag. 1011. Ad quos om-

A cere; perfectæ enim virtutis usus magisterium non desiderat, sed informat. Cernis ut pomparum ferculis similis incedat, quæ se componit ut placeat, omnium in se vultus et ora convertens, eo ipso quo studet placere, deformior; **160** prius enim populo displicet, quam placeat viro. At in vobis ^d rejecta decoris cura plus decet : et hoc ipsum quod vos non ornatis, ornatus est.

55. ^e Cernere laceras vulneribus aures, et depressæ onera miserare cervicis. Non sunt allevamenta pœnarum discrimina metallorum. Hinc collum catena constringit, inde pedem compes includit. Nihil refert auro corpus oneretur an ferro. ^f Sic cervix premitur, sic gravatur incessus. Nil pretium juvat; nisi quod vos mulieres, ne pereat vobis pœna, trepidatis.

B Quid interest, utrum aliena sententia, an vestra vos damnet? Hinc vos etiam miserabiliores quam qui publico jure damnantur, quod illi optant exui, vos ligari.

56. Quam vero miserabilis illa conditio, quod tamquam mancipii forma venalis, nuptura licitatur; ut qui pretio vicerit, emat. Tolerabilius tamen mancipia veneunt, quæ sæpe sibi dominos eligunt : virgo si eligat, crimen est; si non eligat, contumelia. Quæ quamvis pulchra sit et decora, et timet et cupit videri : cupit, ut se charius vendat : timet, ne hoc ipsum dedecet quod videtur. Quanta autem votorum ludibria, et ad procorum eventus suspecti metus, ne pauper illudat, ne dives fastidiat, ne pulcher irrideat, ne nobilis spernat!

CAPUT X.

C *Objicientibus frequentium Ambrosii ad virginitatem exhortationum nullum fructum esse ut satisfaciat, adducit exempla cum aliarum virginum, tum Mauritanensium ac Bononiensium : sed harum imprimis virtutes ac propagandæ virginitatis ardorem laudat.*

57. Dicit aliquis : Tu nobis quotidie virginum canis laudes. Quid faciam qui eadem quotidie cantito, et proficio nihil? Sed non mea culpa. Denique ^g de Placentino sacrandæ virgines veniunt, ^h de Bon-

nes locos vide quæ sunt a nobis animadversa. Interim autem observabis eam opinionem quæ quarto sæculo ex Ambrosii, Hieronymi et Augustini auctoritate nata videtur, solam postmodum obtinuisse.

ⁱ In editione Benedictiniana duplex numerus 54 usurpatur : utrumque exscripsimus, posteriorem asterisco signantes. Item asterisci, quotiescumque numero affigitur, sensus. F. pp.

^d Edit., *rejecta decoris cura plus placet*.

^e Omnes edit. cum mss. uno vel altero, *Certe laceras vulneribus aures, et depressæ onere miseræ cervicis non sunt allevamenta pœnarum, sed*, etc. Mss. non pauci, *Carnes laceras vulneribus, aures et depressæ onera cervicis miserare. Non sunt*, etc. Reliqui demum melius, ut in textu. Porro si totum hunc locum libeat cum iis quæ in eadem materiam leguntur apud Clem. Alex. lib. ii Pædagogi sui, cap. 12, et Tertull. de Cultu femiu. cap. 6, componere; haud ægre animadvertes Ambrosio priscos hosce Patres nequaquam fuisse incognitos.

^f Ita mss. magno numero : nonnulli tamen et edit., *Si cervix premitur, si gravaturi incessus, nil pretium, etc.*

^g Mss. aliquot, *de Placentinosa grandes virgines veniunt* : non recte.

^h *De Bononiensi veniunt*, in mss. prope omnibus desideratur.

niensi veniunt, de Mauritania veniunt, ut hic velen-
tur. Magnam rem videtis. Hic tracto, et alibi persua-
deo. Si ita est, alibi tractemus, ^a ut vobis persua-
deamus.

58. Quid, quod etiam qui me non audiunt, se-
quuntur : qui audiunt, non sequuntur? Nam pleras-
que virgines cognovi velle, et prohiberi etiam pro-
dure a matribus, et quod est gravius, viduis, cum
quibus hic mihi sermo est. Nempe ^b si hominem vel-
lent amare filiae vestrae, per leges **161** possent eli-
gere quem vellent. Quibus igitur hominem eligere
licet, Deum non licet?

59. Contuemini quam dulcis pudicitiae fructus sit,
qui barbaricis quoque inolevit affectibus. Ex ultimis
infra ultraque Mauritaniae partibus deductae virgines
hic sacrari gestiunt; et cum sint omnes familiae ^B
^c in vinculis, pudicitia tamen nescit esse captiva. Pro-
fitetur regnum aeternitatis, quae moeret injuriam ser-
vitutis.

60. Nam quid de Bononiensibus virginibus loquar,
secundo pudoris agmine, quae mundanis se deliciis
abdicantes, sacrarium virginitatis incolunt? Sine ^d
contubernali sexu, contubernali pudore provectae
ad vicenarium numerum, et centenarium fructum,
relictisque parentum hospitio, tendunt in taberna-
culis Christi, indefessae milites castitatis : nunc can-
ticis spiritalibus personant, nunc victum operibus
exercent, liberalitati quoque subsidium manu quaerunt.

61. Quod si ^e investigandi virgines inoleverit odor
(namque praeter caeteris speculandi venatum pudoris ^C
explorant), totis curarum vestigiis praedam latentem
usque ad ipsa cubilia persequuntur : aut si liberior
alicujus volatus affulserit, totis omnes videas assur-
gere alis, concrepare pennas, emicare plausu; ut
casto pudicitiae choro cingant volantem, donec al-
benti delectata comitatu, in plagas pudoris et inda-
ginem castitatis ^f domus patriae oblita, succedat.

CAPUT XI.

*Ut optabile sit virgini favere parentes suos, eam tamen
laude majori dignam esse, quam iis reluctantibus di-
vinus amor ad hoc propositum instigaverit. Non
timendam igitur nec vim parentum nec patrimonii
jacturam; quod memorabili nobilis ac pia virginis
facto confirmatur.*

62. Bonum itaque si virgini studia parentum quasi ^D

^a Quidam mss., ut alibi persuadeam.

^b Edit. Si hominem amarent; mss. vellent amare.
Qua autem ratione locus hic cum alio ex lib. 1 de
Abraham, cap. 9, conciliandus sit, infra explicabitur
in epistola ad Sisinnium.

^c Designatur hoc loco Tyrannis non Firmi, ut
quidam volunt, cum ille a comite Theodosio Theo-
dosii Magni parente an. 373 victus fuerit : sed Gil-
donis qui licet in Firmum fratrem pugnasset pro
Romanis, eo tamen extincto, Africam ipsemet oppres-
sit, ac Donatistarum atrociter Catholicos divexan-
tium partes adjuvit. Quod autem ad Legem quae hoc
anno data habetur in Cod. Theod. et qua baptismatis
iteratio prohibetur; ea cum destinata fuerit Flavia-
no Africae vicario qui et ipse hac eadem haeresi
erat infectus, non credenda est Ecclesiae peperisse

flabra pudoris aspirant : sed illud gloriosius, si ten-
eræ ignis aetatis etiam sine veteribus nutrimentis
sponte se rapiat in fomitem castitatis. Dolem nega-
bunt parentes : sed habes divitem sponsum cujus
contenta thesauro, patriae successionis emolumenta
non quaeras. Quanto dotalibus praestat compendiis
casta paupertas!

63. Et tamen quam audistis aliquando propter
studium integritatis, legitimae factam successionis
extorrem? Contradiciunt parentes : sed volunt vinci.
Resistunt primo, quia credere timent : indignantur
frequenter, ut discas vincere : abdicationem minan-
tur, ut tentent si potes damnum saeculi non timere :
quaesitis blandiuntur illecebris, ut videant si va-
riarum mollire **162** te non queat blanditia volup-
tatum. Exercesis, virgo, dum cogeres. Et haec tibi
prima certamina, anxia parentum vota proponunt.
Vince prius, puella, pietatem. Si vincis domum,
vincis saeculum.

64. ^e Sed esto maneant vos damna patrimonii :
nonne caducarum et fragilium dispendia facultatum
futura caeli regna compensant? Quamquam si verbis
caelestibus credimus, nemo est qui reliquerit do-
mum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut
filios, propter regnum Dei, et non recipiat septies
tantum in hoc tempore : in saeculo autem venturo
vitam aeternam possidebit (*Matth. xix, 29*). Crede
fidem tuam Deo : quae homini pecuniam credis, fe-
nerare Christo. Bonus depositae spei custos multi-
plicatis fidei tuae talentum solvit usuris. Non fallit
veritas, non circumscribit justitia, non decipit vir-
tus. Quod si non creditis oraculo, vel exemplis cre-
dite.

65. Memoriae nostrae puella dudum nobilis in sae-
culo, nunc nobilior Deo, cum urgeretur ad nuptias
a parentibus et propinquis, ad sacrosanctum altare
confugit. Quo enim melius ^b virgo, quam ubi sacri-
ficio virginitatis offertur? Ne is quidem finis auda-
ciae. Stabat ad aram Dei pudoris hostia, victima cas-
tatis : nunc capitii dexteram sacerdotis imponens,
prece[m] poscens, nunc justae impatiens morae, ac
summum altari subjecta verticem. ⁱ Num melius,
inquit, maforte me quam altare velabit, quod sanc-
tificat ipsa velamina? Plus talis decet flammeus, in
quo caput omnium Christus quotidie consecratur.
Quid agitis vos, propinqui? quid exquirendis adhuc

quidquam auxilii. Videsis August. lib. II contra Pe-
til. cap. 83, et epist. in nova edit. 87, num. 8. Item
Ann. Marcell. lib. xxviii, et Claudianum de bello
Gildon.

^d Id est, masculino, quia feminas sine virorum
contubernio degere tunc rarum erat.

^e Omnes edit. et mss. duo, *investigandae virginitatis* :
alii aliquot, *investigandae virginis* : reliqui ma-
jori numero, ut in textu.

^f Sic mss. omnes : edit. vero, *domus patriaeque oblita*.
^g Edit. Rom. sola, *sed quid refert te an tuos man-
cant damna patrimonii? Et infra, et non recipiat
multo plura... vitam aeternam. Crede, etc.*

^h Omnes edit., *virgo recurreret, quam ubi, etc.*

ⁱ Amerb. atque Era. *Num melius, inquit, quam
altare velabit : Gild. et Rom. Num melius, inquit, ma-*

nuptiis sollicitatis animum? Jamdudum provisus habeo. Sponsum offertis? Meliorem reperi. Quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, prædicite potentiam: habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cælo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, parentes, sed invidetis.

66. Silentibus cæteris, unus abruptius: Quid si, inquit, pater tuus viveret, inuuptam te manere pareretur? Tum illa majori religione, moderatiore

ter tu me, quam altare velabit? optime vero cuncti mss. *Num melius, inquit, maforte*, etc. Dicebatur autem maforte seu mavorte, ut Cassianus, lib. 1, cap. 7, velum quoddam quo virginis in consecratione sua caput operiebatur, non secus ac flammeum sive flammeus quo puellæ, dum matrimonio copulaban-

A pietate: Et ideo fortasse defecit, ^a ne quis impedimentum possit asferre. Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Ita cæteri eadem sibi quisque metucentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant: nec dispendium debitarum attulit virginitas facultatum, sed etiam emolumentum integritatis accepit. Habetis, puellæ, devotionis præmium: parentes, cavete offensionis exemplum.

tur, faciem obnubebant, unde nubere nuptiæque deducuntur. Attamen nonnumquam etiam flammeus de velo dicitur virgineo, ut hoc ipso loco, quod infra videre erit pluribus locis.

^a Rom. edit. cum paucis mss. *ne quod impedimentum posset asferre*.

LIBER SECUNDUS.

163 CAPUT I.

Ambrosius hoc libro virginum mores instituendos esse cum agnosceret, cur exemplorum viam sibi proposuerit, docet: inde præsumptionis invidia abs se quam modestissime derivata, cur scripto potius quam voce id aggressus sit, monet.

1. Superiore libro quantum virginitatis munus sit, ^a voluimus (non enim potuimus) explicare; ut per se cælestis gratia muneris invitet legentem. Secundo libro virginem institui decet, et tamquam competentium præceptorum magisteriis erudiri.

2. Sed quoniam ^b nos infirmi ad monendum sumus, et impares ad docendum (debet enim is qui docet supra cum qui docetur excellere), ne vel susceptum deseruisse munus, vel nobis arrogasse amplius videremur, exemplis potius quam præceptis putavimus imbuendam: licet amplius proficiatur exemplo; quoniam nec difficile quod jam factum est æstimatur, et utile quod probatum, et religiosum quod hæreditario quodam paternæ virtutis usu in nos est successione transfusum.

3. Quod si quis nos præsumptionis arguit, arguat potius sedulitatis; quia rogantibus virginibus ne hoc quidem putavi negandum. Malui enim me in periculum deduci pudoris, quam non obsequi voluntati earum, quarum studiis etiam Deus noster placido se indulget assensu.

4. Sed neque præsumptio notari potest, quoniam cum haberent unde discerent, affectum potius quam

^a Omnes edit., *evolvimus. non enim potuimus*: omnes mss., *voluimus*, etc. Optime, ut sensus per se satis declarat.

^b Edit. nonnullæ Paris., *infirmi ad movendum*. Hand incite quidem, si aliquo edit. aliarum vel mss. presidio niterentur.

^c Omnes edit., *et excusari sedulitas non potest*; nullo vel contrario sensu, tollenda enim omnino negatio: sed deest etiam verbum in mss. quod subintelligendum relinquitur. Iterum vero ubi legitur in vet. edit. ac mss. aliquot, *auctoritatem matris*, et in

B magisterium quæsierunt meum: ^c et excusari sedulitas; quoniam cum haberent auctoritatem martyris ad observantiam disciplinæ, non superfluum judicavi, si nostri sermonis blanditiam derivarem ad professionis illecebram. Ille docere facilis, qui severo vitia coercet affectu: nos qui docere non possumus, blandiamur.

5. Et quoniam pleræque absentes nostri desiderabant sermonis usum, volumen hoc condidi: quo profectæ ad se vocis meæ munus tenentes, deesse non crederent, quem tenerent. Sed proposita persequamur.

164 CAPUT II.

Virginibus exemplum Mariæ proponitur, cujus variae virtutes enumerantur, castitas, humilitas, vitæ asperitas, secessus amor; quæ quidem virtus ubi testimonio Evangelico probata est, inde etiam ejus pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum illa tot muneribus exornata, innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magifico triumpho ad thalamum Sponsi, et cælestia altaria quibus ob castitatem similes fuere, deductura.

6. Sit igitur vobis tamquam in imagine descripta ^d virginitas vita Mariæ, de qua velut speculo refulgeat species castitatis et forma virtutis. Hinc sumatis licet exempla vivendi, ubi tamquam in exemplari magisteria expressa probitatis, quid corrigere, ^e quid effingere, quid tenere debeatis, ostendunt.

edit. Rom., mss. aliis habetur, *auctoritatem martyris*; denique pro *derivarent*, quod est in omnibus edit. ac mss. nonnullis, alii plures concinnius exhibent *derivarem*.

^d Ita mss. plures ac potiores: alii autem, et omnes edit., *virginitas, vitæque beatæ Mariæ, de qua velut in speculo refulget species castitatis*, etc.

^e Omnes edit., *quid effugere*: mss. vero partim, *quid diffingere*; partim, *quid effingere*. Et hoc commodius; est effingere idem atque imitatione exprimere.

7. Primus discendi ardor nobilitas est magistri. A Quid nobiliter Dei matre? quid splendidius ea, quam Splendor elegit? quid castius ea quæ corpus sine corporis contagione generavit? Nam de cæteris ejus virtutibus quid loquar? Virgo erat (Cf. S. Aug. lib. iv de Doct. Christ. c. 21) non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum: corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcius, legendi studiosior: non in incerto divitiarum, sed in prece pauperum spem reponens: intenta operi, verecunda sermone, arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum quærere: nullum lædere, bene velle omnibus, asurgere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere jaclantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissen- B sit a propinquis? quando fastidivit humilem? quando derisit debilem? quando vitavit inopem; eos solos solita cœtus virorum invisere, quos misericordia non erubesceret, neque præteriret verecundia? Nihil torvum in oculis, nihil in verbis proca, nihil in actu inverecundum: non gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulantior; ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis. Bona quippe domus in ipso vestibulo debet agnosci, ac primo præterat ingressu nihil intus latere tenebrarum; ut mens nostra a nullis repagulis corporalibus impedita, tamquam lucernæ lux intus posita foris luceat.

8. Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam: alterum ultra naturam super- C perfuisse, alterum pene ipsi naturæ defuisse: 165 illic nulla intermissa tempora, hic congeminos jejunio dies? Et si quando reficiendi successisset voluntas, cibus plerumque obvius, qui mortem arceret, non delicias ministraret. Dormire non prius cupiditas quam necessitas fuit; et tamen cum quiesceret corpus, vigilaret animus: qui frequenter in somnis b aut lecta repetit, aut somno interrupta continuat, aut disposita gerit, aut gerenda prænuntiat.

9. Prodire domo nescia, nisi cum ad Ecclesiam conveniret, et hoc ipsum cum parentibus, aut propinquis. Domestico operosa secreto, forensi stipata comitatu; nullo meliore tamen sui custode quam se ipsa: quæ incessu affatuque venerabilis, non tam vestigium pedis tolleret, quam gradum virtutis at- D tolleret. Ut tamen alios habeat virgo membrorum custodes suorum, morum autem suorum se habeat ipsa custodem: plures erunt de quibus discat, si ipsa se doceat c quæ virtutes magistras habet: quia quidquid egerit, disciplina est. Sic Maria intendebat omnibus, quasi a pluribus moneretur: sic omnia implebat virtutis officia, ut non tam disceret, quam doceret.

a Rom. edit., cum uno aut altero ms., nullis retinaculis corporalibus.

b Mss. aliquot, aut læta repetit.

c Nonnulli mss., quæ virtutis magistros habet, quia quidquid gerit.

10. Talem hanc evangelista monstravit (Luc 1, 27), talem angelus reperit, talem Spiritus sanctus elegit. Quid enim in singulis morer, ut eam parentes dilexerint, extranei prædicaverint, quæ digna fuit ex qua Dei Filius nasceretur? Hæc ad ipsos ingressus angeli inventa domi in penetralibus, sine comite, ne quis intentionem abrumperet, ne quis obstreperet; neque enim comites feminas desiderabat, quæ bonas cogitationes comites habebat. Quin etiam tum sibi minus sola videbatur, cum sola esset. Nam quemadmodum sola, cui tot libri adessent; tot archangeli, tot prophetæ?

11. Denique et Gabriel eam ubi revisere solebat, invenit: et angelum Maria d quasi virum specie mota trepidavit, quasi non incognitum audito nomine recognovit (Ibid., 28 et seq.). Ita peregrinata est in viro, quæ non est peregrinata in Angelo; ut agnoscas aures religiosas, oculos verecundos. Denique salutata obmutuit, et appellata respondit: sed quæ primo e turbaverat affectum, postea promisit obsequium.

12. Quam vero religiosa in propinquas fuerit, Scriptura divina significat (Ibid., 45). Nam et humilior facta est, ubi se a Deo cognovit electam, et statim ad cognatam suam in montana processit: non utique ut exemplo crederet, quæ jam crediderat oraculo: Beata enim, inquit, quæ credidisti (Ibid., 56). Et tribus cum ea mensibus mansit. Tanti autem intervallo temporis non fides quæritur, sed pietas exhibetur. Et hoc posteaquam in utero parentis exsiliens puer matrem Domini salutavit, prius compos devotionis, quam naturæ.

13. Inde tot sequentibus signis, cum sterili pareretur, virgo conciperet, loqueretur mutus, adoraret magus, exspectaret Simeon, sidera nuntiarent, Maria mobilis ad introitum, immobilis ad miraculum: Conservabat, inquit, hæc omnia in corde suo (Luc. ii, 49). Quamvis mater Domini, 166 discere tamen præcepta Domini desiderabat: et quæ Deum genuerat, Deum tamen scire cupiebat.

14. Quid, quod annis quoque omnibus ibat in Hierusalem solemni die paschæ, et ibat cum Joseph? (Ibid., 41.) Ubique in virgine comes singularum virtutum est pudor. Hic individuus debet esse virginitati, sine quo non potest esse virginitas. Nec ad templum igitur Maria sine pudoris sui custode processit.

15. Hæc est imago virginitatis. Talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita omnium sit disciplina. Si igitur auctor non displicet, opus probemus; ut quæcumque sibi ejus exoptat præmium, imitetur exemplum. Quantæ in una virgine species virtutum emicant? Secretum verecundiæ, vexillum fidei, devotionis obsequium: virgo intra domum, comes ad ministerium, mater ad templum.

d Mss. magno numero, quasi virum specie mutato: nonnulli tamen et edit. quasi virum (edit., viri) specie mota: quod magis placet.

e Omnes edit., titubaverat aspectu; omnes mss., turbaverat affectum.

16. O quantis illa virginibus occurret, quantas complexa ad Dominum trahet, dicens: Hæc thorum filii mei, hæc thalamos nuptiales immaculato servavit pudore! Quemadmodum eas ipse Dominus commendabit Patri; nimirum illud repetens suum: Pater sancte, istæ sunt quas custodivi tibi, in quibus Filius hominis caput reclinans quievit; peto ut ubi ego sum, et ipsæ sint mecum (*Joan xvii, 24*). Sed si^a non solis sibi debent prodesse, quæ non solis vixerunt sibi: hæc parentes, hæc redimat fratres. Pater juste, mundus me non cognovit, istæ autem me cognoverunt, et mundum cognoscere noluerunt (*Ibid., 25*).

17. Quæ pompa illa, quanta angelorum lætitia plaudentium, quod habitare mereatur in cælo, quæ cœlesti vita vixit in sæculo! Tunc etiam Maria tympanum sumens, choros virginales excitabit cantantes Domino quod per mare sæculi sine sæcularibus fluctibus transierunt (*Exod. xv, 20*). Tunc unaquæque exsultabit dicens: *Et introibo ad altare Dei mei, et ad Deum qui lætificat juventutem meam* (*Psal. xlii, 4*). Immolo Deo sacrificium laudis, et reddo Altissimo vota mea (*Psal. xlix, 14*).

18. Neque enim dubitaverim vobis patere altaria Dei, quarum mentes altaria confidenter dixerim, in quibus quotidie pro redemptione corporis Christus immolatur. Nam si corpus virginis Dei templum est, animus quid est, qui tamquam membrorum cineribus exagitatis, sacerdotis æterni redoptus manu, vaporem divini ignis exhalat? Beatæ virgines, quæ tam immortalis spirantis gratia, ut horti floribus, ut templa religione, ut altaria sacerdote!

CAPUT III.

Ut Maria vitæ informandæ, sic Thecla mortis obeundæ exemplar dicitur. Hanc a bestiis ad quas damnata fuerat, non solum nihil passam, sed e contrario cultam et adoratam esse. At ne quas superiora exempla deterreant, recentius quoddam narrandum proponitur.

19. Ergo sancta Maria disciplinam vitæ informet, Thecla doceat immolari: quæ 167 copulam fugiens nuptialem, et sponsi furore damnata, naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit.

^a Quidam mss., non solis sibi debent posse. Et infra, mundus te non cognovit..

^b Ita vet. edit. ac mss. paucis exceptis, ubi pro *Quæ pompa illa*, habetur *Quæ bona illa*: non satis recte; Gill. autem, ac Rom. edit. post voces *Quæ pompa illa sine sponsore illo*, subjungunt *quæ gratia*.

^c Omnes edit. ac pauci mss., cineribus excitatis.

^d Nonnulli mss., non usus decepit assuetus.

^e Martyrem vocat beatam Theclam, quod ea tormenta pro fide pertulerit, quæ natura sua mortem inferre debuerint; quanquam verisimilius putetur eam divinitus ab ipsis liberatam tranquille exspirasse. Vide Baron. in Appendice ad tom. X.

^f Mss. aliquot, *fugitans publici usus ad spectum*, etc.; alii, et edit. ut in textu, nisi quod edit. præferunt, *evitabat aspectum*, ubi omnes mss., *evitabat oculos*. Multi porro in ea fuere opinione virginem, de qua hic agitur, eandem esse ac Theodoram illam Alexandrinam, quam a simili supplicio Didymi christiani militis ope liberatam fuisse Martyrologium antehac Bedæ Venerabilis nomine pervulgatum reperit. Hoc in errorem non tantum Molanum, Surium,

A Namque parata ad feras, cum aspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.

20. Cernere erat lingentem pedes bestiam cubitare humi, muto testificantem sono quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia: et proprie oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestię: bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines deberent. Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibis flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit assuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem dum adorant^e martyrem: docuerunt etiam castitatem, dum virgini nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.

21. Dicit aliquis: Cur exemplum attulisti Mariæ, quasi reperiri queat matrem Domini quæ possit imitari? Cur etiam Theclæ, quam gentium Doctor instituit? Da hujuscemodi doctorem, si discipulam requiris: Hujuscemodi recens vobis exemplum profero, ut intelligatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium.

CAPUT IV.

Antiochena virgo, cum sacrificare idolis recusat, ad lupanar damnata, inde militis christiani opera, mutatis inter se vestibus, sine ullo pudoris damno evadit; at cum ille propterea duceretur ad supplicium, hæc e vestigio rediens, consanter de palma cum eodem contendit, qua tandem uterque donati sunt.

22. Antiochiæ nuper virgo quædam fuit^f fugitans publici visus: sed quo magis virorum evitabat oculos, eo amplius incendebat. Pulchritudo enim audita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris et cognitionis: dum et nihil occurrit quod minus placeat, et plus putatur esse quod placeat, quod non iudex oculus

aliosque complures induxerat, sed etiam ipsummet Baronium, qui proinde quod apud Ambrosium eventus ille Antiochiæ contigisse legitur, scriptorum iuperitiæ tribuendum in Notis ad Martyr. iv kal. Maii scribit. Verum idem Cardinalis sententiam suam in Annal. ad an. 509 revocavit, hoc potissimum argumento ductus, quod in citatis Martyrologiis passus cum Theodora Didymus non legatur. Alia duo proponunt Bollandi continuatores, nempe quod hæc virgo scribatur nuper in vivis fuisse, quodque ejus cum liberatore suo dialogus in quibusdam Theodoræ Actis non legatur. Sed responderi posset ad primum, eam comparatione quidem Theclæ quæ temporibus debebat apostolicis, nuper vixisse: ad secundum vero, colloquium illud non nisi brevitatis causa fuisse prætermisum. At quod illi putant esse aliquid in Ambrosii narratione quod ipse ex Actis proconsularibus, ut vocant, transtulerit, multo nobis verisimilius fuerit, illud ipsum ex Ambrosio in Acta illa translatum esse. Quænam igitur censenda est virgo illa Ambrosiana? Illud vero definire neque expeditum credimus, neque adeo necessarium.

explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius aalerentur potiendi spe cupiditates, integritatem **168** pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non jam amaretur, sed proderetur.

23. Ecce persecutio. Puella fugere nescia, certe pavida, ne incideret insidiatore pudoris, animum ad virtutem paravit: tam religiosa, ut mortem non timeret: tam pudica, ut exspectaret. Venit coronæ dies. Maxima omnium expectatio. Producitur puella, duplex professa certamen, et castitatis, et religionis. Sed ubi viderunt constantiam professionis, metum pudoris, paratam ad cruciatus, erubescens ad aspectus, excogitare cœperunt quemadmodum ^b specie castitatis religionem tollerent; ut cum id abstulissent quod erat amplius, etiam id eriperent quod reliquerant. Aut sacrificare virginem, aut lupanari prostitui jubent. Quomodo deos suos colunt, qui sic vindicant: aut quemadmodum ipsi vivunt, qui ita iudicant?

24. Hic puella non quod de religione ambigeret; sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus? Hodie aut martyr, aut virgo: altera in nobis invidetur corona. Sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas: quemadmodum virgo, si adulteros diligas, quemadmodum virgo, si amorem petas? Tolerabilius est (**22, q. 5, cap. Tolerabilis**) mentem virginem quam carnem habere. Utrumque bonum, si liceat: si non liceat, saltem non homini castæ, sed Deo simus. Et Rahab meretrix fuit, sed postquam Deo credidit, salutem invenit. (*Josue* II, 9 et seq.). Et Judith se, ut adultero placeret, ornavit (*Judith* IX, 1 et seq.); quæ tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram iudicavit. Bene successit exemplum. Nam si illa quæ se commisit religioni, et pudorem servavit et patriam; fortassis et nos servando religionem, servabimus etiam castitatem. Quod si Judith pudicitiam religioni præferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset.

25. Itaque talibus informata exemplis, simul animo tenens verba Domini, quibus ait: *Quicumque perdidit animam suam propter me, inveniet eam* (*Matth.* X, 39); flevit, tacuit, ne eam vel loquentem ^d adulter audiret: nec pudoris elegit injuriam, sed Christi recusavit. Æstimate utrum adulterare poterit corpus, quæ nec vocem adulteravit.

26. Jam dudum verecundatur oratio mea, et quasi adire gestorum seriem criminosam atque expla-

nare formidat. Claudite aurem, virgines. Dicitur puella Dei ad lupanar. Sed aperite aurem, virgines. Christi virgo prostitui potest, adulterari non potest. Ubi cumque virgo Dei est, **169** templum Dei est: nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam.

27. Fit ingens petulantium concursus ad fornicem. Discite martyrum miracula, sanctæ virgines, dediscite locorum vocabula. ^c Clauditur intus columba, strepunt accipitres foris: certant singuli, quis prædam primus invadat. At illa manibus ad cælum levatis, quasi ad domum venisset orationis, non ad libidinis diversorium: Christe, inquit, ^d qui domuisti Danieli virgini feros leones (*Dan.* XIV, 39), potes etiam domare hominum feras mentes. Chaldæis roravit ignis (*Dan.* III, 50), Judæis se unda suspendit (*Exod.* XIV, 21), misericordia tua, non natura sua. Susanna ad supplicium genu fixit, et de adulteris triumphavit (*Dan.* XIII, 42): aruit dextera quæ templi tui dona violavit (*III Reg.* XIII, 4): nunc templum ipsum atrectatur tuum; ne patiaris incestum sacrilegii, qui non passus es furtum. Benedicatur et nunc nomen tuum; ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

28. Vix compleverat precem, ^e et ecce vir militis specie terribilis irrupit. Quemadmodum ^f eum virgo tremuit, cui populus tremens cessit? Sed non illa immemor lectionis: Et Daniel, inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat: et quam populus damnavit, unus absolvit (*Dan.* XIII, 45 et seq.). ^c Post et in hoc lupi habitu ovis latere. Habet et Christus milites suos, qui etiam legiones habet (*Matth.* XXVI, 53). Aut fortasse percussor intravit. Ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam fecit!

29. Cui miles: Ne, quæso, paveas, soror. Frater huc veni salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris. Quasi adulter ingressus, si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus; conveniunt mihi tua, et mea tibi: sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem. Bene tu vestieris, ego ^g melius exuar, ut me persecutor agnoscat. Sume habitum, qui abscondat feminam: trade, qui consecret martyrem. Induere chlamidem quæ occultet membra virginis, servetque pudorem: Sume pileum quod tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint. Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Loth quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis respexit, amisit (*Gen.* XIX, 26). Nec vereare ne quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo red-

^a Edit. omnes, *alerentur potiendæ spe cupiditatis*; mss. fere ad unum ut in corpore.

^b M. s. complures, *speciem castitatis tollerent*; unus, *speciem castitatis religionemque tollerent*; elegantius tamen alii, et edit., *specie castitatis*, etc. Sperabant enim illam idolis potius sacrificaturam, quam ut ad prostitutionem duceretur, passuram esse.

^c Non pauci mss., *Claudite intus columbam... quis columbam primus invadat*.

^d Non pauci mss. *qui domuisti virgini*. Haud male quidem, si referatur ad Theclam virginem, de qua supra.

^e Plures mss., *et ecce vir miles, specie terribilis*.

^f Edit., *eum virgo, ut vidit, tremuit*.

^g Mss. aliquot, *melius exuar, ut abscondaris; ne me persecutor agnoscat*. Et infra, *Sume pallium, quod tegat, etc.*

do, tu pro me militem Christo. Habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis : lorica iustitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat : scutum fidei, quo vulnus repellas : galeam salutis ; ibi enim est præsidium nostræ salutis, ubi Christus : quoniam mulieris caput vir, virginis Christus.

30. Et inter hæc verba chlamydem exiit. Suspectus tamen adhuc habitus et persecutoris et adulteri. Virgo cervicem, chlamydem miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de martyrio certarent ! Addantur personæ, miles et virgo, hoc est, dissimiles inter se **170** natura, sed Dei miseratione consimiles ; ut compleatur oraculum : *Tunc lupi et agni simul pascentur (Esai. Lxv, 25)*. Ecce agna et lupus non solum pascuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura ? Mutato habitu, evolat puella de laqueo, jam non suis alis, ut pote quæ spiritalibus ferebatur : et (quod nulla umquam viderunt sæcula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi.

31. At illi qui videbant oculis, ^a et non videbant, ceu raptores ad agnam, ceu lupi fremere ad prædam. Unus qui erat immodestior, introivit. Sed ubi hausit oculis rei textum : Quid hoc, inquit, est ? Puella ingressa est, vir videtur. Ecce non fabulosum illud ^b cervæ pro virgine, sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram et non credideram, quod aquam Christus in vinum convertit (*Joan. ii, 9*) : jam mutare cœpit et sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fuimus, sumus. Numquid et ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo ? Ad lupanar veni, ^c cerno ^c vadimonium : et tamen mutatus egrediar, pudicus exibo, qui adulter intravi.

32. Indicio rei, quia debebatur tanto coronæ victori, damnatus est pro virgine, qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt. Fertur puella ad locum supplicii cucurrisset, certasse ambos de nece, cum ille diceret : Ego sum jussus occidi, te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cœpit : Non ego te mortis vadem elegi, ^d sed prædem pudoris optavi. Si pudor quæritur, manet sexus : si sanguis exposcitur, fidejussorem non desidero, habeo unde dissolvam. In me lata ista sententia, quæ pro me lata est. Certe si pecuniæ te fidejussorem dedissem, et absente me, iudex tuum censum feneratori adjudicasset ; eadem me sententia convenires, meo patrimonio solverem tuos nexos. Si recusarem, quis me indignam indigna morte censeret ? Quanto major est capitis hujus usura ! Moriar innocens, ne mo-

^a Ita mss. omnes, nisi quod duo exhibent, *fremuere* : Rom. vero edit., post voces *et non videbant*, sola subjungit *corde*, at cum aliis particulam *ceu* de trahit ante vocem *lupi*.

^b Cervam intellige in sacrificio pro Iphigenia virgine Agamemnonis regis filia suppositam : de qua Dicitur. Cret. lib. i, Eurip. in Iphigenia in Aulide, Ovid. lib. xii Metam., et alii.

^c Vadimonium proprie est promissio sistendi se ad constitutum diem coram iudicibus, at dicitur hoc loco vadimonium quod se quasi vadem miles pro

Arriar nocens. Nihil hic medium est : hodie aut rea eris tui sanguinis, aut martyr mei. Si cito redii, quis me audeat excludere ? Si moram feci, quis audeat absolvere ? Plus legibus debeo, rea non solum fugæ meæ, sed etiam cædis alienæ. Sufficiunt membra morti, quæ non sufficiebant injuriæ. Est in virgine vulneri locus, qui non erat contumeliæ. Ego opprobrium declinavi, non martyrium. Tibi cessi vestem, non professionem mutavi. Quod si mihi præripis mortem, non redemisti me, sed circumvenisti. Cave, quæso, ne contendas, ^e cave ne contradicere audeas. Noli eripere beneficium, quod dedisti. Dum mihi hæc sententiam negas, illam restituisti superiorem. Sententia enim sententia superiore mutatur. Si posterior me non tenet, tenet superior. Possumus uterque **B** satisfacere sententiæ, si me prius patiaris occidi. In te non habent aliam quam exerceant, pœnam : in virgine obnoxius **171** pudor est. Itaque gloriosior eris, si videaris de adultera martyrem fecisse, quam de martyre adulteram reddidisse.

33. Quid exspectatis ? Duo contenderunt, et ambo vicerunt : nec divisa est corona, sed addita. Ita sancti martyres invicem sibi beneficia conferentes, altera principium martyrio dedit, alter effectum.

CAPUT V.

Amicorum duorum e secta Pythagorea memorabile factum cum laude recensetur ; superiori tamen ostenditur esse postponendum : ubi etiam de Dionysii in spoliandis idolis irrisione, nec non de deorum in tolerandis illius sacrilegiis infirmitate disseritur, posita ex adverso quam Deus olim cœpit de Jeroboam, severa ultione.

34. At etiam philosophorum gymnasia ^f Damonem et Pythiam Pythagoreos in cœlum ferunt, quorum unus cum esset morti adjudicatus, commendandorum suorum tempus poposcit : tyrannus autem astutissimus, quod reperiri non posse existimaret, petivit ut sponsorem daret, qui pro se feriretur, si ipse faceret moram. Quid de duobus præclarius, nescio. Utrumque præclarum. Alter mortis vadem invenit, alter se obtulit. Itaque dum reus moram supplicio faceret, fidejussor vultu sereno mortem non recusavit. Cum duceretur, amicus revertitur, cervicem substituit, colla subjecit. Tunc admiratus tyrannus chariorem philosophis amicitiam quam vitam fuisse ; petivit ut ipse ab his quos damnaverat, in amicitiam reciperetur. ^g Tantam virtutis esse gratiam, ut et tyrannum inclinaret.

35. Digna laude, sed minora nostris. Nam illic ambo viri ; hic una virgo, quæ primo etiam sexum

virgine constituerit.

^d Mss. aliquot, *sed prædam pudoris expavi*. Plures vero ubi omnes edit. cum paucis aliis mss. *manet nexos*, præferunt elegantius *manet sexus*.

^e Quidam mss. *cave contradicere audiaris*.

^f De hoc amicorum pari agitur apud Cic. lib. iii Offic., loco jam a nobis citato atque alibi, nec non apud Val. Max. lib. iv, c. 7, et alios.

^g Omnes edit., *Tanta virtutis est gratia*. Omnes mss., *tantam virtutis esse gratiam*, supple *constat*, aut quid simile.

vinceret : illi amici, isti incogniti : illi tyranno uni se A obtulerunt, isti tyrannis pluribus, hoc etiam crudelioribus, quod ille pepercit, isti occiderunt : inter illos in uno obnoxia necessitas, in his amborum voluntas libera. Hoc quoque isti prudentiores, quod illis studii sui finis amicitiae gratia, istis corona martyrii; illi enim certaverunt hominibus, isti Deo.

36. Et quoniam rei istius fecimus mentionem, par est contexere quid de diis suis senserit, quo magis infirmos judicetis, quos irrident sui. Namque is cum venisset in templum Jovis, ^a amictum aureum quo operiebatur simulacrum ejus, detrabi jussit, imponi laneum, dicens aurum hyeme frigidum, aestate onerosum esse. Sic deum irrisit suum, ut nec onus ferre posse, nec frigus putaret. Idem cum Æsculapii barbam vidisset auream, tolli imperavit, incongruum esse appellans ut filius barbam haberet, ^b patre non habente. Idem simulacris tenentibus aureas pateras ademit, allegans accipere se debere, quod dii darent : Quoniam hæc sunt vota, inquit, hominum, **172** ut a diis quæ bona sunt, adipiscantur : nihil autem auro melius : quod tamen si malum est, habere deos non debere : si bonum est, habere magis homines debere, qui uti scirent.

37. Ita ludibrio habitus sunt, ut neque Jupiter vestem suam defendere potuerit, nec barbam Æsculapius, nec Apollo pubescere adhuc cœperit, neque omnes qui dicuntur dii, retrahere potuerint pateras quas tenebant : non tam furti reatum timentes, quam sensum non habentes. Quis igitur eos colat, qui nec defendere se quasi dii, nec abscondere quasi homines possunt?

38. At in templo Dei nostri cum Jeroboam, rex sceleratissimus, dona quæ pater ejus posuerat, auferret, ac super sanctum altare libaret idollis; nonne dextera ejus quam tetendit, aruit, nec sua ei quæ invocabat, idola profuerunt? Deinde conversus ad Dominum, rogavit veniam, statimque manus ejus quæ aruerat sacrilegio, sanata est religione (III Reg. xiii, 2 et seq.). Tam maturum in uno et misericordiae divinæ et indignationis exemplum exstitit, ut sacrificanti subito dextera adimeretur, pœnitenti venia daretur.

CAPUT VI.

Libri secundi conclusio, qua testatur Auctor modestissimus, si quid hactenus boni scripserit, id totum in

^a De hisce Dionysii in deos suos ludibrii consule Didorum, Plutarch., Val. Maximum et alios.

^b Omnes edit., Cum Apollo pater ejus adhuc non haberet, quæ verba in nullis mss. reperiuntur.

^c Mss. aliquot, vos si qua est gratia, nostro inhalastis ingenio.

^d Rom. edit., Debuimus in nuptiis sponsæ crines calamistris quibusdam saltem orationis ornare. Vet. a mss. non discedunt, nisi quod hi pro in nuptiis, habent ferme ad unum, innuptis, id est, virginibus. Haud male quidem, edit. tamen ob sequentia videntur præponendæ. Rursus eadem Rom. edit. sola, perpetuis spargere, etc. Melius aliæ, ac mss. perpetuos; ut opponantur perpetui thalami temporalibus de quibus versu sequenti. Ubi obiter advertit sola per-

virginum merita referendum : sui autem officii fuisse asseverat, antequam severiora traderet præcepta, earum animos orationis atque exemplorum suavitate mulcere; quod et humano usu, et divinorum codicum auctoritate demonstrat.

39. Hæc ego vobis, sanctæ virgines, nondum triennalis sacerdos munuscula paravi, licet usu inductus, sed vestris edoctus moribus. Quantus etenim adolescere usus potuit tam parva initiatæ religionis ætate? Si quos hic flores cernitis, de vestræ vitæ collectos legite sinu. Non sunt hæc præcepta virginibus, sed de virginibus exempla. Vestræ virtutis effigiem nostra depinxit oratio, vestræ gravitatis imaginem quasi in speculo quodam sermonis istius cernitis refulgere. ^e Vos si quam nostro gratiam inhalastis ingenio, vestrum est quidquid iste redolet liber. Et quoniam quot homines, tot sententiæ : si quid defæcatum est in sermone nostro, omnes legant : si quid decoctum, maturiores probent : si quid modestum, pectoribus inhæreat, genas pingat : si quid florulentum, ætas florulenta non improbet.

40. Debuimus sponsæ excitare amorem; scriptum est enim : *Diliges Dominum Deum tuum* (Deut. vi, 5). ^d Debuimus in nuptiis calamistris quibusdam crines saltem orationis ornare; scriptum est enim : *Plaudite manu, et percutite pede* (Ezech. xxi, 14). Debuimus perpetuos spargere thalamos rosis. Etiam in his conjugiiis temporalibus nubenti prius plauditur, quam imperatur; ne ante dura offendant imperia, **173** quam blanditiis amor fatus inolescat.

41. Equorum vis ^o plausæ sonitum discit amare cervicis, ne recuset jugum. Denique prius assuescitur verbo lasciviæ, quam verberare disciplinæ. Ast ubi colla subdiderit jugo; et habena constringit, et stimulus urget, et compares trahunt, et ^f jugalis invitat. Sic etiam virgo nostra debuit prius amore pio ludere, aurea thori cœlestis fulcra mirari in ipso vestibulo nuptiarum, ^g et postes frondium sertis cernere coronatos, et chori strepentis interius haurire delicias; ne se prius Dominico jugo timefacta subduceret, quam vocata inclinaret.

42. *Veni igitur huc a Libano, Sponsa, veni huc a Libano, transibis et pertransibis* (Cant. iv, 8). Sæpius euim nobis iste versiculus recantandus est; ut vel Dominicis vocata verbis, sequatur, si qua non credit humanis. Hoc nos magisterium non invenimus, sed

petuæ castitatis vota pro legitimis haberi ab Ambrosio.

^e Nonnulli mss., *Bucula plausus cujusdam sonitum discit amare, cervicis ne recuset jugum.* Agnosce apertam Virgilii imitationem, ex iii Georg. ubi legitur :

Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.

^f Id est, jugarius, sive auriga.

^g Veterem tangit nuptiarum morem, quo solebant in ejusmodi lætitiis, corollis ac sertis fores ornare, ac musicorum tibicinumque choros conducere : qua de re scribit Lucianus vidisse nescio quam πάντα κατεστραμμένα, καὶ ἀλλήτριδας, καὶ θόρυβον, etc.

accepimus; sic instituit mystici carminis doctrina **A** tque virtutis, ut aperiat manu claustra, in agrum exeat, in castellis maneat; in principio tamen retro odorem currit unguenti: mox cum in tabernaculum venerit ^c unguentum mutatur a castellis. Denique quo vadit, vide: *Si murus, inquit, est, ædificemus super eum turres argenteas* (*Cant. viii, 9*). Quæ ludebat osculis, jam turres erigit; ut pretiosis sanctorum turrita fastigiis, non solum hostiles frustretur incursus, verum etiam bonorum propugnacula structa tuta meritorum.

43. ^b At illa tam patiens duri laboris, exercita-

^a Quidam mss., *curremus*.

^b Mss. aliquot, *At illa impatiens duri laboris*.

^c Rom. edit. sola, *unguentum mutatura castellis; cum aliis, denique quo evadat, videte: mss. autem B*

utrobique ut in contextu, nisi quod unus sic interpungit, *unguentum mutatur. A castellis denique, etc.; quod non displicet.*

LIBER TERTIUS.

173 CAPUT 1.

Liberii Marcellinam dato virginitatis velamine consecrantis refertur oratio: cujus exordium tum a frequentia confluentium ad illius Sponsi nuptias, a quo ipsos pascendo narrat, deducit: tum a convenientia diei quo ex virgine natus est Christus, ad cujus amorem eleganti perfectionum ejus descriptione illam inflammat.

1. Quoniam quæ habuimus superioribus duobus **C** libris digessimus, tempus est, soror sancta, ea quæ tecum conferre soles, ^a beatæ memoriæ Liberii præcepta revolvere; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. Namque is, cum Salvatoris natali ad apostolum Petrum virginitatis professionem ^b vestis quoque mutatione signares, (quo enim melius die, quam quo virgo posteritatem acquisivit?) astantibus etiam puellis Dei compluribus quæ certarent invicem de tua societate: Bonas, inquit, filia, nuptias desiderasti. Vides quantus ad natalem Sponsi tui populus convenerit, ut nemo impastus recedit? Illic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit (*Joan. ii, 9*). In te quoque sincerum sacra-

mentum conferet virginitatis, quæ prius eras obnoxia vilibus naturæ materialis elementis. **174** Hic est qui quinque panibus et duobus piscibus quatuor millia populi in deserto pavit (*Luc. ix, 13 et seq.*). Plures potuit, si plures jam tunc qui pascerentur, fuissent. Denique ad tuas nuptias plures vocavit: sed jam non panis ex hordeo, sed corpus ministratur e cælo.

2. Hodie quidem secundum hominem homo natus ex virgine, sed ante omnia generatus ex Patre: qui matrem corpore, virtute referat patrem. Unigenitus in terris, unigenitus in cælo: Deus ex Deo, partus ex virgine: justitia de Patre, virtus de potente, lumen ex lumine: non impar generantis, non potestate discretus: non Verbi extensione, aut prolotione confusus, ^c ut cum Patre mixtus, sed ut a Patre generationis jure distinctus sit: ipse sed fraternalis tuus, sine quo nec cælestia, nec marina, nec terrestria, consistunt (*Cant. v, 1*). Verbum Patris bonum, quod erat, inquit, *in principio*: habes ejus aternitatem. *Et erat*, inquit, *apud Patrem* (*Joan. i, 1 et seq.*): habes indiscretam a Patre, inseparabilemque virtutem. *Et Deus erat Verbum*: habes ingenitam ejus

^a Hic Liberius pontifex maximus idem quidem est, qui an. 357 Sirmiensi professioni a Demophilo sibi oblatae, sive posteriori ut Petavius Not. in Epiphanium et Blondellus contendunt, sive priori, ut Baronio et recentioribus quibusdam novo rationum præsidio instructis placet, subscripsit, ut reditum ab exilio impetraret. Sed is pulchre lapsum reparaverat suum, cum Ariminensi concilio summa constantia assensum suum ac suffragium negavit. Non itaque mirum est, si ab Ambrosio *beatæ memoriæ atque vir sanctior* appelletur, quando non absimiles honoris ac venerationis titulos meruit a Basilio Magno epist. 74; ab Epiphanio Hæresi 75, cap. 7; a Siricio demum epist. ad Himer. Tarrac. can. 4. Obiit autem Liberius, Baronii sententia, v idus Sept. an. 366, aliorum vero accuratiorum viii kal. Octob. an. 366, cujus nomen in additionibus ad Usuardum, Bedæ martyrologio, nec non in eo quod a Vandelberto versibus scriptum tm. V Spicitegii editum est, in sanctorum

D albo describitur.

^b Adverte antiquitatem votorum publice nuncupandorum, quod sane non sine quibusdam ceremoniis peragebatur. Hoc videntur agnoscere Magdeburgenses pluribus locis, at præcipue Cent. 4, c. 7, ubi consecrandi monachi ritum e Dionysii Hierarchia referunt. Habes etiam apud Mabill. in antiquissimo Lection. veteris Liturgiæ Gallic. lib. ii, cap. 76: *Legenda in velatione virginum*; item in Missal. Franc. lib. iii, cap. 10: *Bened. super virgines*; et cap. 11: *Bened. vestim. viduæ*. Vide quoque Greg. Sacram. pag. 173 et seq.

^c Sic omnes edit. cum mss. aliquot: alii vero plures, *ut cum Patre mixtus. . . distinctus sit persona, unitate confusus (unus, personæ unitate confusus) ut ambo unum, non uterque unus sit; indifferentiis (quidam, indifferenter) enim ipse est fraternalis tuus. At horum pleraque tam sapiunt interpolationem, quam quod maxime.*

divinitatem; de compendio enim tibi fides est hau- A
rienda.

5. Hunc, filia, dilige, quia bonus est: *Nemo enim bonus nisi unus Deus (Luc. xviii, 19)*. Si enim non dubitatur quia Deus Filius, Deus autem bonus est: utique **175** non dubitatur, quia Deus bonus Filius. Hunc, inquam, dilige. Ipse est quem Pater genuit ante Luciferum, ut æternum: ex utero generavit (*Psal. cix, 3*), ut Filium: ex corde eructavit (*Psal. xlii, 2*), ut Verbum. Ipse est in quo complacuit Pater (*Matth. xvii, 5*): ipse est Patris brachium, quia creator est omnium: Patris sapientia (*Coloss. ii, 3*), quia ex Dei ore processit: Patris virtus (*Cor. i, 30*), quia divinitatis in eo corporaliter habitat plenitudo. Quem Pater ita diligit, ut in sinu portet, ad dexteram locet, ut sapientiam discas, virtutem B
noveris.

4. Si igitur virtus Dei Christus, numquid aliquando sine virtute Deus? Numquid aliquando sine Filio Pater? Si semper nique Pater, utique semper et Filius. Perfecti ergo patris perfectus est Filius. Nam qui virtuti derogat, ei derogat, cujus est virtus. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. Dilige igitur, quem Pater diligit: honorifica, quem honorificat Pater: *Qui enim non honorificat Filium, non honorificat Patrem. Et qui negat Filium, nec Patrem habet (Joan. v, 23)*. Hæc quantum ad fidem.

CAPUT II.

*Virginis institutionem aggreditur, quæ in potu et cibo ratio serranda, et quo pacto motus animæ cohibendi C
sint, præcipiens: qua occasione ubi fabulosam Hippolyti necem ac suscitationem retulit suggillavitque, postremo calidiores escas et convivia vitanda monet.*

5. Sed interdum etiam cum fides tua sit, juvenus suspecta est. Modico itaque vino utere, ne infirmitatem corporis augeas, non ut voluptatem excites; incendunt enim pariter duo, vinum et adolescentia. Infrenent etiam teneram ætatem jejunia, et parcimonia cibi retinaculis quibusdam indomitas cohibeant cupiditates. Ratio revocet, mitiget spes, restringat metus. Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur.

6. Quod aliquando ^a juveni ob amorem Dianæ contigisse proditur. Sed poeticis mendaciis coloratur fabula, ut Neptunus prælati rivalis dolore incitatus, equis diceatur furorem inmisisse, quo ejus magnæ potentia prædicetur, quod juvenem non virtute vicit, sed fraude decipit. Unde etiam sacrificium quotiannis instaurant Dianæ, ut equus ad ejus immoletur aris. Quam virginem dicunt, quæ (id quod etiam mere-

^a Fabulam hanc de Hippolyto ab equis efferatis discernit aliter narrat Virg. vii lib. *Æneid.*, Servius in eundem librum, Ovid. lib. xv *Metamorph.*, Hyginus et alii.

^b Ita mss. fere ad unum: nonnulli tamen et omnes edit., *sicut aquilæ juvenus tua*.

^c Mss. aliquot, *sublimi nitens, virgineo, præpes*, etc.

^d Versio Vulg. et aliæ cum textu Hebræo, *oscula-*

trices erubescere solent) amare potuit non amante. Sed habeant per me licet fabulæ suæ auctoritatem; quia licet scelestum utrumque, minus tamen sit juvenem amore adulteræ sic flagrasse ut periret, quam duos, ut ipsi dicunt, deos de adulterio certasse: Jovem autem dolorem scortantis filiæ in medicum vindicasse adulteri, quod ejus curarit vulnera, qui Dianam in silvis adulteraverit, venatricem sane optimam non ferarum, sed libidinum, sed ferarum etiam, ut nuda venaretur.

176 7. Dent igitur Neptuno dominatum furoris, ut astruant crimen incesti amoris. Dent Dianæ regnum in silvis quas incolerat, ut confirmet adulterium quod gerebat. Dent Æsculapio quod mortuum reformaverit, dummodo profiteantur quod fulminatus ipse non evaserit. Dent etiam Jovi fulmina quæ non habuit, ut testificentur quæ habuit opprobria. Sed a fabulis ad propositum revertamur.

8. Escis quoque omnibus quæ gignant membris calorem, parce utendum puto; carnes enim etiam aquilas volantes deponunt. In vobis quoque ales interior illa, de qua legimus: *Renovabitur b sicut aquila juvenus tua (Psal. cii, 5)*, ^c sublime tenens, virgineo præpes volatu, superflue carnis nesciat appetentiam. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ salutationes.

CAPUT III.

Hortatur ad fugiendas visitationes, ad servandum pudorem, nec non ad silentium exemplo Mariæ per mysteriorum celebrationem præbendum: ea gratia ethnici adolescentis facta, et profani poetæ dicto memoratis, sancti cujusdam sacerdotis miraculum adjungit.

9. Ipsas visitationes in junioribus esse parciores volo, si forte deferendum sit parentibus aut æqualibus. Teritur enim officii pudor, audacia emicat, risus subrepat, modestia solvitur, dum affectatur urbanitas: interroganti non respondere, infantia: respondere, fabula est. Deesse igitur sermonem virgini, quam superesse malim. Nam si mulieres etiam de rebus divinis in Ecclesia jubentur tacere, domi viros suos interrogare (*I Cor. xiv, 34*): de virginibus quid cautum putamus, in quibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem?

10. An vero mediocre pudoris exemplum est, quod Rebeckâ cum veniret ad nuptias, et sponsum vidisset, velamen accepit (*Gen. xxiv, 65*); ne prius videretur, quam jungeretur? Et utique pulchra virgo non decori timuit, sed pudori. Quid Rachel; quemadmodum ^d extorto osculo, flevit et gemit: nec flere desisset, nisi proximum cognovisset (*Gen. xxxi,*

tus est eam; et elevata voce flevit, et indicavit ei, etc., e quibus verbis quod hic de fletu pudicum illud osculum consecuto narratur. eleganter quidem et apposite ad materiam tribuitur Racheli; cum tamen ad Jacob referri oporteat. Et certe ut esset aliqua in aliis idiomatis ambiguitas, aperte apud LXX legere est, *και βοήσας τῇ φωνῇ αὐτοῦ, ἔλαυσε*.

11, 12)? Ita et pudoris servavit officium, et pietatis non omisit affectum. Quod si viro dicitur: *Virginem ne consideres, ne quando scandalizet te* (Eccli. ix, 5); quid dicendum est sacratæ virgini, quæ si amet, animo peccat, si amatur, et factio?

11. Maxima est virtus tacendi, præsertim in Ecclesia. Nulla te divinæ sententia fugiet lectionum, si aurem admoveas, vocem premas. Nullum ex ore verbum quod revocare velis, proferas: sed parcius loquendi fiducia sit. Copiosum quippe in multiloquio peccatum. Homicidæ dictum est: *Peccasti, quiesce* (Prov. x, 19), ne peccaret amplius: sed virgini dicendum est: *Quiesce, ne pecces*. Conservabat enim Maria, ut legimus, omnia in corde suo quæ de Filio dicebantur (Luc. ii, 19): et tu cum legitur aliquid quo Christus aut venturus **177** annuntiatur, aut **B** venisse ostenditur; noli fabulando obstrepere, sed mentem admove. An quidquam est indignius, quam oracula divina circumstrepere, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur: circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute ^a deprompta omnium?

12. Gentiles idolis suis reverentiam tacendo deferunt. Unde illud exemplum proditur: Alexandro sacrificante Macedonum rege, puerulum barbarum qui ei lumen accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore, mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam indicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut natura vinceretur. Atque ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat. Quid enim timeret eos, quos si idem ignis contigisset, arsissent?

13. ^b Quanto melius quod quidam in convivio patris adolescens jubetur ne meretricios amores indiciis insolentibus prodat? Et tu in mysterio, Dei virgo, gemitus, screatus, tussis, risus abstine. Quod ille in convivio potest, tu in mysterio non potes? Voce virginitas prima signetur, claudat ora pudor, debilitatem excludat religio, instituat consuetudo naturam. Virginem mihi prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu sobrio, vultu modesto; et prænuntia integritatis anteeant signa virtutis. Non satis probabilis virgo est quæ requiritur, cum videtur.

14. Frequens sermo est, cum plurima ranarum murmura religiosæ auribus plebis obstrepent, sacerdotem Dei præcepisse ut conticescerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi; tunc subito cir-

^a Omnes edit., *omnium, cum gentiles.... deferant*: mss. autem magno consensu nobiscum faciunt. Porro subjectam ephēbi hujusce barbari historiam memorat V. Maximus lib. iii, cap. 3, de Patientia.

^b Edit., *Quid quod quidam. Et infra, in ministerio.... tusses, risus abstine.... in ministerio Dei non potes. Vocis, etc.*: mss. vero ut in textu, nisi quod aliqui pro *mysterio* legunt cum edit. *ministeria*. Cæterum hic indicatur ab Ambrosio Terentianæ fabulæ, quæ inscribitur *Heautontimorumenos*, Actus ii, ubi sub finem scenæ 3, admonetur Clitipho adolescens, ut præsentem patre modestiam in convivio retineat; ex eodem enim loco sanctus Præsul transtulit illa verba: *Gemitus, screatus, tussis, risus abstine.*

^c Omnes edit. ac pauci mss., *majora verbis*; reli-

A cum fusos strepitus quievisse. Silent igitur paludes, homines non silebunt? Et irrationabile animal per reverentiam recognoscit, quod per naturam ignorat: hominum tanta est immodestia, ut plerique deferre nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium voluptati?

CAPUT IV.

Recitata Liberii exhortatione, sororis virtutes laudat Ambrosius, maxime vero jejunium illius, quod tamen ut tantisper remittat, alternisque exercitiis mentem colat, hortatur, adductis in eam rem exemplis elegantissimis. Præterea ipsam ad preces frequentandas, orationem Dominicam et psalmos noctu etiam repetendos, recitandumque antelucanis horis symbolum urget.

15. Hæc tecum sanctæ memoriæ Liberius: quæ apud alios ^e majora veris, apud te **178** minora exemplis; ita omnem disciplinam non solum virtute adæquasti, sed etiam æmulatione vicisti. Namque jejunium in præceptis habemus, sed singulorum dierum: tu autem multiplicatis noctibus ac diebus, innumera tempora sine cibo transigis; et si quando rogaris ut cibum sumas, paulisper deponas codicem, respondes illico: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei* (Matth. iv, 4). Ipse epularum ^d usus cibus obviis; ut eadei fastidio jejunium desideretur: potus e fonte, fletus in prece, somnus in codice.

16. Hæc junioribus convenere annis, donec mens ^C ævi matura canesceret: ast ubi domiti trophæum corporis virgo sustulerit, moderandum labori, ut magistra ^e suppari servetur ætati. Cito secundis onerata palmitibus emeritæ ætatis vitis crepat, nisi aliquando reprinatur. Eadem tamen donec adolescent, exuberet, ^f et inveterata putetur; ne silvescat sarmentis, aut fetu nimio exanimata moriatur. Bonus agricola optimam vitem et fotu terræ cohibet, et defendit a frigore, et ne meridiano sole uratur, explorat. ^g Agrum quoque vicibus exercet: vel si non patitur otiosum, diversa alternat semina, mutatis ut fetibus arva requiescant. Tu quoque, virgo veterana, pectoris tui colles diversis saltem seminibus sere, nunc alimoniis mediocribus, nunc jejuniis parvioribus, lectione, opere, prece; ut mutatio laboris induciæ sint quietis.

17. ^h Non totus messem generat ager. Hinc de

qui, *majora veris*; uno excepto, ubi legitur, *major habebis*. Non sat congrue.

^d Ita mss. complures, nisi quod pro *ut edendi fastidio*, exhibent *utendi fastidio*, quod non arridet: alii autem atque edit., *usus, cibus obviis, ut edendi fastidio*, etc.

^e Mss. aliquot, *suppari servetur ætate*: aptius alii, et edit.... *ætati*, hoc est, adolescentioribus.

^f Pauci mss., et *invelatu plantetur*. Et paulo post omnes edit., *exanimata moriatur*.

^g Ex Virgilianis illis lib. i Georg.:

.... Mutatis requiescunt fetibus arva, etc.

^h Idem Virg. ibid.:

.... Non omnis fert omnia tellus, etc.

collibus vineta consurgunt, illic purpurascens ceras olivas, hic olentes rosas. Sæpe etiam relictis aratris, ipse validus agricola digito solum scalpit, ^a ut florum deponat radices : et asperis manibus quibus luctantes inter vineta flectit juvencos, molliter ovium pressat ubera. Eo quippe melior ager est, quo numerosior fructus. Ergo et tu boni agricolæ exemplum secuta, non perennibus jejuniis tamquam depressis vomeribus humum tuam findas. Floreat in hortis tuis rosa pudoris, lilium mentis, et irriguum sacri sanguinis violaria bibant fontem. Vulgo hoc ferunt : Quod velis prolixè facere, aliquando ne feceris. Debet esse aliquid, quod Quadragesimæ diebus ^b addatur : sed ita, ut nihil ostentationis causa fiat, sed religionis.

18. Oratio quoque nos Deo crebra commendet. **B** Si enim propheta dicit : *Septies in die laudem dixi tibi (Psal. cxviii, 164)*, qui regni erat necessitatibus occupatus; quid nos facere oportet, qui legimus : *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem (Matth. xxvi, 41)*? Certe solemnnes orationes cum gratiarum actione sunt deferendæ, cum e somno surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum sumpserimus, **179** et ^c hora incensi, cum denique cubitum pergitimus.

19. Sed etiam in ipso cubili volo psalmos cum oratione Dominica frequenti contexas vice, vel cum evigilaveris, vel antequam corpus sopor irriget; ut te in ipso quietis exordio rerum sæcularium curæ liberam, divina meditantem somnus inveniat. Denique etiam ^d qui primus philosophiæ ipsius nomen invenit, quotidie priusquam cubitum iret, tibicinem jubebat molliora canere, ut anxia curis sæcularibus corda mulceret. Sed ille, sicut is qui laterem lavat, sæcularia sæcularibus frustra cupiebat abolere; magis enim se oblinibat luto, qui remedium a voluptate quærebat : nos autem terrenorum vitiorum coluvione deteresa, ab omni inquinamento carnis ineniterna interna mundemus.

20. Symbolum quoque specialiter debemus tamquam nostri signaculum cordis antelucanis horis quotidie recensere : quo etiam cum horremus aliquid, animo recurrentum est. Quando enim sine militiæ sacramento, miles in tentorio, bellator in prælio?

CAPUT V.

Ad lacrymas fundendas hortatus Davidis versiculo,

^a Nonnulli mss., *ut florem deponat radices.*

^b Mss. non pauci, *augeatur, et ita ut nihil, etc.* Si vero hoc præceptum conferas cum ea hymni vespertinarum quadragesimalium strophe, qua jubemur cibo et potu uti parcius; haud injuria confiteberis, quo spiritu regitur Ecclesia, eodem afflatum fuisse Ambrosium.

^c Horæ incensi meminit sanctus Lucas cap. ii, vers. 10, in quem locum Maldonatus, Jansenius Yprensis et alii scribunt in more fuisse apud Judæos, ut quotidie mane ac vespere thus adoleretur. Videtur autem Ambrosius de vespertina thuris oblatione intelligendus, cum mentio cubitus mox subsequatur.

rorem lectum docet hic simpliciter accipi posse, vel figurate, ut corpus nostrum significet : quam acceptionem probat et confirmat. Quomodo Christus corpus doloris susceperit, stratumque versaverit in infirmitate? Omnia in honorem Christi referenda, et spiritali lætitia exsultandum, non autem illa, quæ in convivii insaniens Joanni Baptistæ mortem intulit.

21. Jam illud quis non ad nostram institutionem dictum intelligat, quod ait sanctus Propheta : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo (Psal. vi, 7)*? Nam sive lectum juxta litteram intelligas, tantam ubertatem ostendit profundi oportere lacrymarum; ut lavetur lectus, ^e stratum rigetur fletibus obsecrantis : fletus enim præsentium, merces est futurorum; quoniam beati qui fletis, ipsi enim ridebitis (*Luc. vi, 21*) : sive pro corpore accipiamus propheticum dictum, delicta corporis pœnitentiæ lacrymis ablueamus. Fecit enim sibi lectum Salomon ex lignis Libani, columnæ ejus erant argentæ, acclinatorium ejus aureum, dorsum ejus gemmatum stratum (*Cant. iii, 9, 10*). Quis est iste lectus, nisi nostri corporis species? Namque ^f in gemmis aerii species fulgoris ostenditur, in auro ignis, aqua in argento, terra per lignum : ex quibus corpus humanum quatuor constat elementis, in quo nostra recubat animæ; ^g si non aspero montium, non humi arido expers quietis existat, sed sublimis a vitiiis, ligno fulta requiescat. Unde etiam David dicit : *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus (Psal. xl, 4)*. **180** Nam lectus doloris esse qui potest, cum dolere non possit, qui non habeat sensum? Corpus autem doloris sicut corpus est mortis ejus : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus (Rom. vii, 24)*?

22. Et quoniam versiculum induximus, in quo Dominici corporis fecimus mentionem; ne quem forte perturbet legentem quod Dominus corpus suscepit doloris, recordetur quia Lazari mortem et doluit et flevit (*Joan. xi, 35*), et in passione est vulneratus, atque ex vulnere sanguis et aqua exivit (*Joan. xix, 34*), spiritumque exhalavit. Aqua ad lavacrum, sanguis ad potum, spiritus ad resurrectionem. Unus enim Christus est nobis spes, fides, charitas : spes in resurrectione, fides in lavacro, charitas **D** in sacramento.

23. Tamen ut corpus suscepit doloris, ita etiam stratum in infirmitate versavit (*Ps. xl, 4*); quia

^d Pythagoram ejusque sectatores musica impendio delectatos multi litteris prodidere; puta : Cicero, lib. iv Tuscul. Quæst.; Macrobius in Somnium Scipionis; Gellius, lib. i, cap. 14; et Fabius, lib. ix, ubi quod hoc loco docet Ambrosius apertissime confirmatur.

^e Mss. non pauci, *stratus rigetur fletibus.*

^f Omnes edit. cum mss. duobus, *in gemmis aer specie fulgoris*; reliqui, *... aerii species fulgoris*; unus, *fulguris.*

^g Ita edit. et pauci mss.; alii vero bene multi, *si non asperum montium, si non humi aridum, minus tamen congrue.*

^a convertit in commodum carnis humanæ. Nam passione infirmitas est soluta, mors resurrectione. Et tamen mœrere pro sæculo, gaudere debetis in Domino: tristes ad pœnitentiam, alacres ad gratiam; licet et flere cum flentibus, et gaudere cum gaudentibus oportere gentium Doctor salutari præceptione præscripserit (*Rom. xii, 15*).

24. Verum qui penitus enodare ^b cicatricem omnem desiderat quæstionis, ad eundem confugiat Apostolum: *Omne, inquit, quodcumque facitis in verbo aut in facto in nomine Domini nostri Jesu Christi, gratias agentes Deo Patri per ipsum (Coloss. iii, 17)*. Omnia ergo dicta nostra factaque referamus ad Christum, qui vitam fecit ex morte, et lucem creavit ex tenebris. Namque ut corpus ægrotum nunc calidioribus fovetur, nunc frigidioribus temperatur; remediumque mutatio, si juxta præceptum fiat medici, salutaris est: si contra mandatum usurpetur, languoris augmentum est; ita medico nostro quidquid penditur Christo, remedium est: quidquid usurpatur, incommodum.

25. Debet igitur bene consciæ mentis esse lætitia, non inconditis comessionibus, non nuptialibus excitata symphoniis; ibi enim intuta verecundia, illecebra suspecta est, ubi comes deliciarum est extrema saltatio. Ab hac virgines Dei procul esse desidero. Nemo enim, ut dixit ^c quidam sæcularium doctor, saltat sobrius, nisi insanit. Quod si juxta sapientiam sæcularem, saltationis aut temulentia auctor est, aut amentia; quid divinarum Scripturarum cautum putamus exemplis cum Joannes prænuvius Christi, saltatricis optione jugulatus, exemplo sit plus noquisse saltationis illecebram, quam sacrilegi furoris amentiam?

181 CAPUT VI.

Mentione sancti Præcursoris inductus, omnia cædis ejus adjuncta quam eloquentissime describit et amplificat, ut a saltatione impiorumque conviviis deterreat.

26. Et quoniam talis viri non strictim prætereunda est recordatio, interest ut quis, et a quibus, et quam ob causam, quomodo, et quo tempore sit occisus, advertere debeamus. Ab adulteris justus occiditur, et a reis in judicem capitalis sceleris pœna convertitur. Deinde præmium saltatricis mors est prophetæ. Postremo (quod etiam omnes barbari horrere consueverunt) inter epulas atque convivia consummandæ crudelitatis profertur edictum: et a convivio ad carcerem, de carcere ad convivium feralis flagitii circumfertur obsequium. Quanta in uno facinore sunt crimina!

^a Mss. complures, *convertit incommoda*, etc.

^b Cicatricem vocat difficultatis residuum, ducta metaphora a vulneribus, quibus sanatis eorum nota in carne adhuc perseverat.

^c Ciceronem designat apud quem eadem reperitur Orat. pro L. Muræna.

^d Rom. edit., *amandanda secretis*: aliæ ac mss., *mandata secretis*, duo mss. *commendata secretis*. Infra vero ubi edit., *filia de adultera discere matre*,

A 27. Extruitur regifico luxu ferale convivium, et explorato quando major solito turba convenerit, reginæ filia intimis ^d mandata secretis, in conspectu virorum saltatura produciitur (*Marc. vi, 21*). Quid enim potuit de adultera discere, nisi damnum pudoris? An quidquam est tam primum ad libidines, quam inconditis motibus ea quæ vel natura abscondit, vel disciplina velavit, membrorum operata nudare, ludere oculis, rotare cervicem, comam spargere? Merito inde in injuriam divinitatis præceditur. Quid enim ibi verecundiæ potest esse, ubi saltatur, strepitur, concrepatur?

28. *Tunc rex, inquit, delectatus, dixit puellæ, ut peteret a rege quod vellet. Deinde juravit quod vel dimidium regni, si petisset, concederet (Ibid., 22, 23)*.

B Vide quemadmodum sæculares ipsi de sæcularibus suis judicant potestatibus, ut pro saltatione etiam regna donentur. Puella autem admonita a matre sua, poposcit afferri sibi in disco caput Joannis. ^e Quod dicit: *Rex contristatus est (Ibid., 25 et seq.)*; non pœnitentia regis, sed confessio iniquitatis est: quam divinæ habet consuetudo sententiæ, ut qui gesserunt impia, ipsi propria confessione se damnent. *Sed propter discumbentes, inquit*. Quid indignius quam ut homicidium fieri juberet, ne discumbentibus displiceret? *Et propter jus, inquit, jurandum*. O religionem novam! Tolerabilius pejerasset. Unde non immerito Dominus in Evangelio jubet non esse jurandum, ne sit causa perjurii; ne sit necessitas delinquendi. Itaque ne jusjurandum violaretur, percutitur innocens (*Math. v, 34*). Quid prius horrescam nescio. Tolerabiliora perjuria, quam sacramenta sunt tyrannorum.

182 29. Quis non cum e convivio ad carcerem cursare videret, putaret prophetam jussum esse dimitti? Quis, inquam, cum audisset natalem esse Herodis, solemne convivium, puellæ optionem eligendi quod vellet datam, missum ^f ad Joannis absolutionem non arbitraretur? Quid crudelitati cum deliciis? quid cum funeribus voluptati? Rapitur ad pœnam propheta ^g convivali tempore, convivali præcepto, quo non cuperet vel absolvi: perimitur gladio, caput ejus affertur in disco (*Marc. vi, 27 et seq.*). Hoc crudelitati ferculum debebatur, quo insatiata epulis feritas vesceretur.

D 30. Intuere, rex acerbissime, tuo spectacula digna convivio. Porrigere dexteram, ne quid sævitæ tuæ desit; ut inter digitos tuos rivi defluant sancti cruoris. Et quoniam non exsaturari epulis fames, non restingui poculis potuit inauditæ sævitæ sitis; bibe sanguinem scaturientibus adhuc venis exsecti capitis profluentem. Cerne oculos in ipsa morte

voces *filia*, et *matre*, in mss. omnibus desunt.

^e Quidam mss. *Quo dicto, rex contristatus est*.

^f Omnes edit., *ad Joannem ob solutionem*: mss. autem partim, *ad Joannem absolutionem*; partim, *ad Joannis absolutionem*. Magis congrue, nisi pro *missum*, quod antecedit, reponas *missam*, etc.

^g *Convivali tempore*, in cunctis edit. habetur, contra in mss. desiderantur.

sceleris tui testes, adversantes conspectum deliciarum. Clauduntur lumina non tam mortis necessitate, quam horrore luxuriæ. Os aureum illud exsangue, cujus sententiam ferre non poteris, conticescit, ^a et adhuc times. Lingua tamen, quæ solent etiam post mortem officium servare viventis, palpante licet motu, damnabat incestum. Portatur hoc caput ad Herodiadem: lætatur, exultat, quasi crimen evaserit; quia judicem trucidavit.

31. Quid dicitis vos, sanctæ feminae? ^b Videtis quid docere, quid etiam dedocere filias debeatis? Saltat, sed adulteræ filia. Quæ vero pudica, quæ casta est, filias suas religionem doceat, non saltationem. Vos autem, graves ^c et prudentes viri, discite detestabilium hominum epulas vitare. Si talia sunt convivia, qualia iudicia perfidorum?

CAPUT VII.

Quærenti Marcellinæ quid sentiendum de illis, qui ne in persecutorum manus deveniant, sibi vim inferunt, respondet; eoque Pelagiæ virginis, nec non ejusdem matris ac sororum exemplum oculis subjicit, singulari elegantia descriptum: quibus beatæ Sotheris ex qua ipse cum Marcellina ducuntur originem, martyrium adjicit.

32. Jam ad finem orationis vela pendenti bene suggeris, soror sancta, quid de earum meritis existimandum sit, quæ se præcipitavere ex alto, vel in fluvium demerserunt, ne persecutorum inciderent manus; cum Scriptura divina vim sibi Christianam prohibeat inferre. Et quidem **183** de virginibus in necessitate custodiæ constitutis eodem habemus assertionem, cum martyrii existet exemplum.

33. Sancta Pelagia apud Antiochiam quondam fuit, annorum fere quindecim, soror virginum, et ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumsideri videret, absente matre et sororibus, vacua præsidio, sed Deo plenior: Quid agimus, inquit, nisi prospicias, ^d captiva virginitatis? Et votum

^a Edit. omnes et adhuc timetur; mss. vero fere ad unum, et adhuc times.

^b Mss. aliquot, Videte quid docere.

^c Omnes edit. et pauci mss., evitare. Talia sunt... perfidorum. Et infra, quid super eorum meritis... qui se, etc.; alii mss. multo plures, ut nos in textu. Porro non obscurum est a sorore interrogatum Doctorem sanctum quid de iis qui sibi manus afferrent violentas, judicaret, eas laudasse quæ castitatis tuendæ causa mortem sibi sponte peculiari Dei afflatu consciscerent: Augustinus autem, lib. i de Civ. Dei, cap. 19 et seq., de eadem materia disputans, non sine dubitatione sententiam aperit suam; forte propter Circumcelliones, ut Baronius ad an. 309 existimat. Idem cardinalis has ipsas martyres de quibus hoc loci Ambrosius, et etiam epist. ad Simplic. ibidem haud immerito conjicit easdem esse, quas tacitis nominibus, loco citato memorat Augustinus. Utrum autem hæc Ambrosii Pelagia distincta sit ab ea, cujus mentio extat in Actis S. Luciani martyris et presbyteri Antiocheni, et apud Eusebium, lib. viii Hist. cap. 12, Vales. edit., nec non apud Joan. Chrys. duabus homiliis, non minimum difficultatis est, cum in præ-

A est, et metus est mori; quia mors non excipitur, sed adsciscitur. Moriamur si licet, vel si nolunt licere, moriamur. Deus remedio non offenditur, et facinus fides ablevat. Certe si vim ipsam nominis cogitemus, ^e quæ vis voluntaria? Illa magis est vis, mori velle, nec posse. Nec difficultatem veremur. Quis enim est qui vult mori, et non possit; cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertam, et accensos focos cruore restinguam. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, ne pectus se dolore subducat. ^f Nullum peccatum carni relinquam. Non verebor, ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis ^g beneficio, matris in gremio.

B 34. Fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceeres, sed ad sponsum. Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem et sorores ceperunt quærere. Verum illæ spiritali volatu jam campum castitatis tenebant, cum subito hinc persecutoribus imminentibus, inde torrente fluvio exclusæ a fuga, inclusæ ad coronam: Quid veremur, Inquiunt? Ecce aqua, quis nos baptizari prohibet (Act. viii, 36)? Et hoc baptisma est, quo peccata donantur, regna quæruntur. Et hoc baptisma est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua, quæ regenerare consuevit. Excipiat nos aqua, quæ virgines facit. Excipiat nos aqua, quæ cælum aperit, ^h infirmos tegit, mortem abscondit, martyres reddit. C Te, rerum conditor, precamur, Deus, ne exanimata spiritu corpora vel unda dispergat; ne mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus: sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura.

184 35. Hæc effata, ⁱ et suspensio paululum incinctum sinu, quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus tamquam choros ducerent, in medium progrediuntur ælycum; ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius, illo vestigiis dirigentes. Nulla pedem retulit, nulla suspendi in-

cupis circumstantiis eorum historię dissideant. Sed de his consule card. Baronium in notis ad Martyrologium Rom. ad v Idus Junii, et in Annal. Eccl. ad annum 309 jam citatum: item Froutonem Ducæum in Chrysostomi Hom. 41 et 51 ad populum Antiochenum.

D ^d Omnes edit. cum mss. nonnullis, captiva virginitas; alii magno numero, captiva virginitatis. Minime incongrue; apostrophe namque est qua semetipsam alloquens syllepsi utitur, nunc plurali, nunc singulari adhibito.

^e Quidam mss., quæ vis voluntaria illa magis est? Mori velle nec possum.

^f Pauci mss., nullum peccatum carnis relinquam.

^g Ita mss. plures et probatores: ab his autem alii, ac edit. nihil discrepant, nisi quod interpungunt in hunc modum, beneficio. Matris in gremio fertur, etc.

^h Rom. edit. sola, inferos tegit.

ⁱ Omnes edit., suspensæ paululum, incincta sinu, mss. nonnulli, suspensio paululum incinctæ sinu; reliqui suspensio paululum in cinctum sinu, hoc est, in modum cinctus; quod cum sequentibus pulchre congruit.

cessum, nulla tentavit ubi gressum figeret : anxie cum terra occurreret, offensæ vado, lætæ profundo. Videres piam matrem stringentem nodo manus, gaudere de pignore, timere de casu, ne sibi filias vel fluctus auferret. Has tibi, inquit, hostias, Christe, a immolo præsules castitatis, duces itineris, comites passionis.

36. Sed quis jure miretur tantam viventibus fuisso constantiam, cum etiam defunctæ immobilem stationem corporum vindicaverint? Non cadaver unda nudavit, non rapidi cursus fluminis volutarunt. Quin etiam sancta mater licet sensu carens, pietatis tamen adhuc servabat amplexum : et religiosum quem strinxerat, nodum nec in morte laxabat; ut quæ religioni debitum solverat, b pietate hærede moreretur. Nam quas ad martyrium junxerat, usque ad tumulum vindicabat.

37. Sed quid alienigenis apud te, soror, utor exemplis, quam hæreditariæ castitatis inspirata

a Amerb., Eras. et Rom. cum duobus cod., *Præsules virginitatis duces castitatis, comites passionis*; Gill. cum reliquis ut in contextu.

b Plerique mss., *pietatis hærede moreretur*: aliqui vero et edit. *pietati, hærede moreretur*; edit. vet., *moveretur*. Quod utrumque haud mediocriter nobis suspectum est.

c Beata hæc Sotheris, quæ Sotheres etiam dicitur in mss. quibusdam, et Sothera, ut Bollandi continuatoribus placet, vocari potest; cum virgo non modo in martyrologiis, verum etiam in Exhort. ad virginitatem ab Ambrosio ipso nominetur, qua ratione hic auctor generis, ac supra parens Marcellinæ scribatur, non immerito lector ambigat. Respondent autem iidem Bollandi continuatores haud insolitum fuisse illorum temporum scriptoribus non solum avos a quibus

A successio parentis infusione martyris erudit? Unde enim didicisti, quæ non habuisti unde disceres, constituta in agro, nulla socia virgine, nullo informata doctore? Non ergo discipulam, quod fieri sine magisterio non potest, sed hæredem virtutis egisti.

38. Qui enim fieri posset ut sancta Sotheris e tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis? Quæ persecutionis ætate, servilibus quoque contomeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ; et spectare potius tormenta quam perpeti, d carnifici dedit: tam fortis et patiens, ut cum teneras pænæ offerret genas, prius carnifex cædendo defecerit, quam martyr injuriæ cederet. Non vultum inflexit, non ora convertit: e non gemitum, non lacrymam dedit. Denique cum cætera pænarum genera vicisset, gladium quem quærebat, invenit f.

recta quis descenderet, sed et majores omnes et quorum stirpe esset oriundus, sic appellare. Passa vero est sancta hæc martyr an. ab Incarn. 304, si Baronio credimus: nam sunt qui martyrium ejus an. 293 aut 287 asserant contigisse. Porro de loco ubi passa sit non minima est discordia inter auctores, e quibus a vero propius aberrare videntur ii, qui Romam eidem putant assignandam. Festum autem ipsius ex martyr. Rom. iv, ex aliis vero viii Idus Februarias renuntiatur.

d Plerique mss., *carnifici dedit fortis et patiens, ut cum*, etc.

e Idem mss., *non gemitu victa, lacrymam dedit*.

f Hisce verbis cum tractatus desinat in mss. omnibus, quæ in edit. sequuntur, post librum de Viduis sub proprio titulo rejicienda esse duximus.

IN LIBRUM DE VIDUIS ADMONITIO, UBI ET DE SANCTORUM INVOCATIONE NONNIHIL DELIBATUR.

Ambrosius in ipso Commentationis hujus limine (Num. 1) proficitur ad eam tribus libris de Virginibus conjungendam Apostoli, a quo utriusque conditionis laudes passim in epistolis suis copulantur, auctoritate atque exemplo inductum esse. At vero in operis serie (Cap. 9, num. 57 et seq.) quamdam occasionem deprehendimus quæ ipsum ut haberet chartisque committeret huncce tractatum, acrius movit. Exstincto conjuge matrona quædam, cui filiarum plures partim nubiles, partim jam nuptui traditæ supererant, ad commune mærentium omnium perfugium sese contulit, scilicet Ambrosium. Hanc vir sanctus pro sua facultate consolatus, eidem etiam auctor fuit, ut temperata mœstitiæ vehementia vestem lugubrem, quæ fortassi constitutum luctui tempus jam effluerat, deponeret. Vidua illa quæ sub pullo syrmate voluptatis amorem occultaverat, Ambrosiana verba in cupiditatis suæ gratiam interpretans, nihil aliud nisi adornandas novas nuptias agitabat. Non fugit hoc sanctum Præsulem; cumque perspectissimum haberet quot mala, rixæ, lites, inimicitiarum, hinc necessario essent oritura; ut simul et illud conjugium dissuaderet, et suspicionem datæ approbationis abs se removeret, Christianæ viduitatis excellentiam prædicare, atque ad colendam eam viduas cohortari aggressus est.

Principio igitur proxime ad virginitatem accedere viduitatis professionem, nec non matrimonio longe præcellere asseverat (Cap. 1). Hujus rei argumentum profert non modo Apostolicum testimonium, verum etiam exemplum viduæ Sareptanæ (Num. 3, et seq.): cujus castitatem non solitariam exstitisse, sed pluribus aliis, puta hospitalitate ac pietate, stipatam docet. Enarrata secundum morem et mysticum sensum hac historia, transit ad Annam prophetidem (Cap. 4), a qua deinde ad eam viduam, cujus immissa in gazophylacium duo minuta Lucas memorat, gradum facit (Cap. 5). Postea decursis aliquot veteris Testamenti exemplis, nimirum Noemi (Cap. 6), Judithæ (Cap. 7) atque Deborah (Cap. 8), ipsarum historias et moraliter et mystice, Annæ tamen mystice tantum, edisserit. Libro denique post expositam de socru petri narrationem (Cap. 9, num. 53) ad umbilicum perducto, viduas ad perseverandum in vita cælibe cujus sanctitatem, munera, propriasque virtutes ibi describit (Cap. 10 et seq.), quanta verborum valet efficacia, compellit.